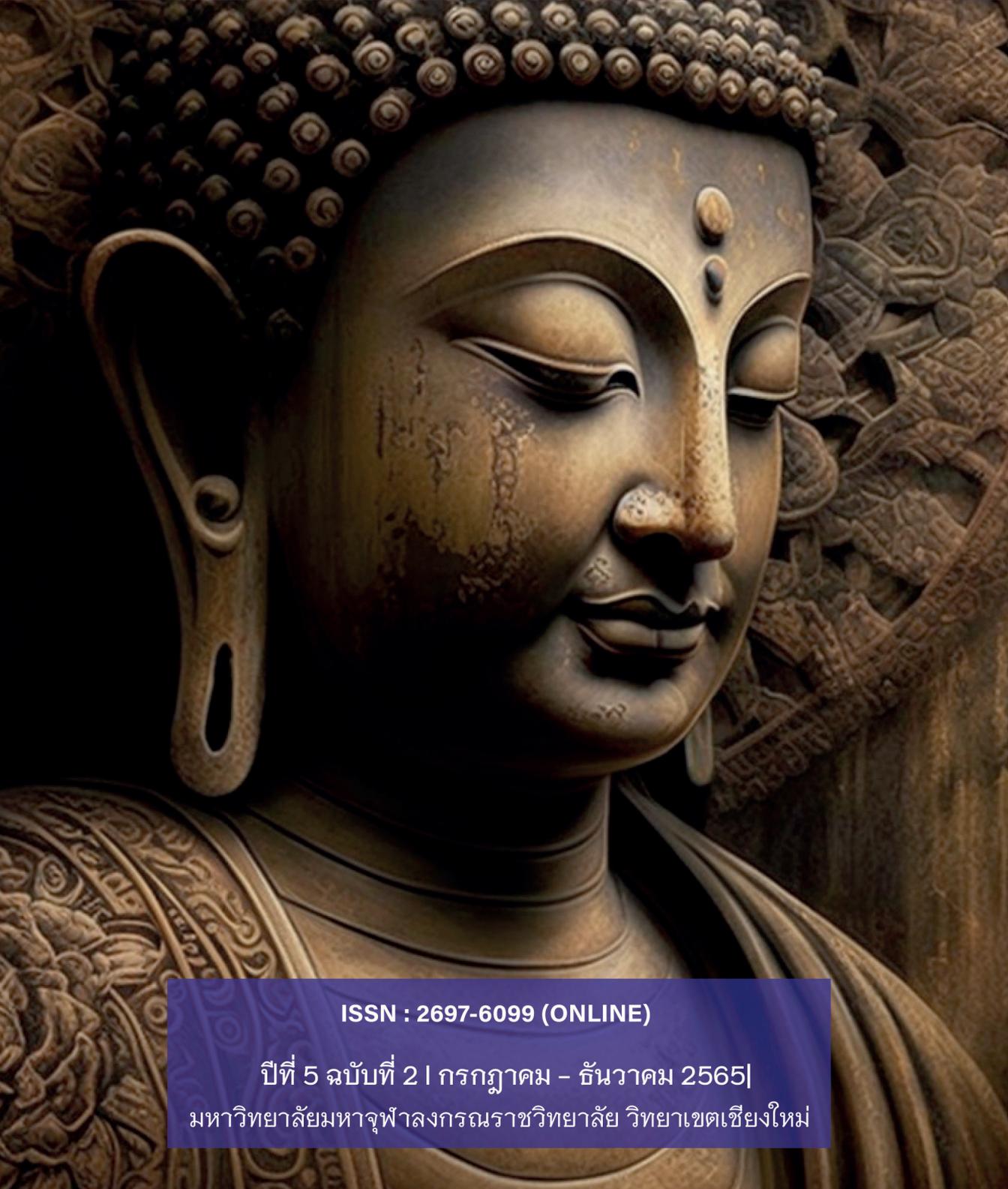

วารสารพุทธศิลปกรรม
JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

05

ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 | กรกฎาคม - ธันวาคม 2565 |

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทย

Patterns for Crafting Crowned Buddha Image in Thailand

Ven. Saengkeo Manypeth

Luangsingjai, Tonpheung District, Bokeo Province, Lao PDR

พระนิติพัฒน์ อุชฺจาโร, เมือง ปันหน่งเพ็ชร์

Phra Nithiphat Ujucāro, Yueng Pannengseth

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chiang Mai Campus

Corresponding Author, Email: saengkaewmanipheth@gmail.com

บทคัดย่อ

พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมีลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความสง่างามและเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย ลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปทรงเครื่องไทยได้แก่ การสวมมงกุฏ พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมักมีการสวมมงกุฏที่สวยงามและเรียบง่าย เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก การสวมกรองศอทับทรวง พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมักมีการสวมกรองศอทับทรวงเพื่อแสดงความเคารพและเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ การฉลองพระบาท พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมักมีการฉลองพระบาทเพื่อแสดงความเคารพและเป็นสัญลักษณ์ของความสำคัญและเป็นองค์สำคัญในศาสนาพุทธ ลักษณะศิลปะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมีลักษณะศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย การแต่งองค์ พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมีการแต่งองค์ทรงเครื่องอย่างสวยงาม เช่น การสวมเทริดหรือศิราภรณ์ นอกจากนี้ยังมีลักษณะอื่นๆ ที่ทำให้พระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทยมีความเป็นเอกลักษณ์และสวยงามอย่างมีเสน่ห์ เป็นสิ่งที่นักศิลปะและผู้สร้างสรรค์ได้ให้ความสำคัญอย่างมากในการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย

คำสำคัญ: รูปแบบ, พระพุทธรูปทรงเครื่อง, ไทย

Abstract

The Bejeweled Buddha image in Thailand possesses distinctive characteristics that represent the beauty and uniqueness of Thai culture. The specific features of adorned Buddha images in Thailand include wearing a crown. Adorned Buddha images in Thailand often wear beautifully crafted and modest crowns, symbolizing the majesty of a benevolent and highly revered monarch. Wearing a tiered robe is another characteristic. Adorned Buddha images in Thailand often wear tiered robes to show respect and symbolize purity. Celebrating royal attire is also common. Adorned Buddha images in Thailand are often celebrated with royal attire to demonstrate respect and symbolize their importance and significance in Buddhist religion. Artistic characteristics: Adorned Buddha images in Thailand have artistic features that are unique to Thai culture. Ornamentation: Adorned Buddha images in Thailand are adorned beautifully, such as wearing necklaces or ornaments. Additionally, there are other characteristics that make adorned Buddha images in Thailand distinctive and charming. These are aspects that artists and creators place significant importance on in the creation of Buddha images in Thailand.

Keywords: Patterns, Bejewelled Buddha image, Thailand

บทนำ

พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปแบบหนึ่งที่องค์พระจะแลดูสง่างามและฉลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบกษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ได้แผ่ขยายเข้ามายังอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรขอม และปรากฏเด่นชัดในสมัยกรุงศรีอยุธยา สืบทอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลักษณะของพระพุทธรูปทรงเครื่อง wfhcdjเครื่องประดับศีรษะ มักสวมมงกุฏแบบต่างๆ เช่น มงกุฏชฎา, มงกุฏกฤษณ์, มงกุฏเพชรยอดแหลม ฯลฯ เครื่องประดับ

คอ ประกอบด้วยกรองคอ สังกวาล ทับทรวง เครื่องประดับแขน ประกอบด้วยทองพระกร พาหุรัด เครื่องประดับองค์พระ ประกอบด้วยพระอังคสุ, พระจ Bracelets, พระกรองพระบาท เครื่องประดับอื่นๆ อาจมีเครื่องประดับเพิ่มเติม เช่น ร่ม ฉัตร ผ้าทิพย์ ซึ่งรูปแบบการก่อสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่องในพระพุทธรูปศาสนา มาจากคติ 3 ประการคือ

1) สร้างตามคติว่าพระเจ้าจักรพรรดิราชา คติเช่นว่านี้สืบเนื่องจากการผสมผสาน ระหว่างคติพระเจ้าจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ฮินดู กับคติจักรวรรดิซึ่งมีมาแต่เดิม แล้วมาปรากฏชัดในสมัยกรุงสุโขทัย เมื่อมีการพระราชานิพนธ์ ไตรภูมิพระร่วง และได้กล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิราชา สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ และความตอนหนึ่งได้ กล่าวถึง กงจักรแก้ว ซึ่งมีนัยยะสำคัญประการหนึ่ง คือ การบังเกิดของพระมหากษัตริย์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า นั้นจะไม่บังเกิดขึ้นพร้อมกัน

2) สร้างตามคติพระศรีอาริยมตไตรย พระศรีอาริยมตไตรย คือพระโพธิสัตว์ที่จะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระสมณโคดมตามคติความเชื่อของพระพุทธรูปศาสนา นิกายเถรวาท เชื่อว่าพระศรีอาริยมตไตรย ประทับ อยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต เพื่อรอเวลา การเสด็จจุติมาตรัสรู้คือการสร้างพระศรีอาริยมตไตรย ทรงเครื่องนี้ ปรากฏชัดเจนมากในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เรื่องราวของพระศรีอาริยมตไตรยคงเป็นที่เชื่อถือศรัทธากันมากในดินแดนแถบนี้

3) สร้างตามคติตามคัมภีร์ชมพูบดีสูตร คตินี้สืบเนื่องจาก คัมภีร์หนึ่งซึ่งเรียกกันว่า ชมพูบดีสูตร เป็นพระสูตรนอกนิบาต ซึ่งถูก นับเนื่องอยู่ในหมวดสุดตสังคหะคือหนังสือในหมวดสุดตันตปิฎกเนื่องจากพระสูตรเรื่องชมพูบดีสูตร ขึ้นต้นด้วยคำว่า “เอวัมเม สุตัง เอกัง สมะยัง ภาคะวา” ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นของพระสูตรเช่นเดียวกับ มาลัยสูตร หรือ ปุณโณวาทสูตร ดังนั้นจึงถูกจัดเข้าไปในกลุ่มสุดตันตปิฎก แม้จะพระสูตรนอกนิบาต ก็ตาม ทั้งนี้แต่เดิมมาเคยสันนิษฐานว่ามีต้นเค้าเรื่องมาจากคัมภีร์ฝ่ายมหายานและนำมาแต่งเป็น ภาษาบาลีในภายหลัง

พระพุทธรูปทรงเครื่อง แสดงถึงพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม พระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมปกครองดูแลโลก ความยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ เครื่องประดับต่างๆ แสดงถึงความยิ่งใหญ่และศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้า ความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง แสดงถึงความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพระพุทธเจ้า ในประเทศไทยมีรูปแบบการสร้างแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยทวารวดี

คตินิยมและรูปแบบการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทยนั้น เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 อาณาจักรทวารวดี เป็นอาณาจักรที่อยู่แถบภาคกลางของประเทศไทย สันนิษฐานว่าอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ช่วงต้นอาณาจักรนั้น การสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียมาก เนื่องจากในช่วงนี้มีการรับเอาพระพุทธศาสนาจากอินเดียโดยตรง จึงทำให้รับเอาศิลปะอินเดียมาด้วย ในช่วงปลายอาณาจักรอิทธิพลของขอมได้แผ่กระจายไปทั่ว และได้แผ่อิทธิพลเข้าไปในอาณาจักรทวารวดีด้วย จนในที่สุดทำให้ศิลปะในสมัยทวารวดีในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม ก่อนที่ในเวลาต่อมา อาณาจักรทวารวดีก็ได้ถูกผนวกมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ นานบุริบาล บุริบาลบุริภักษ์ หัวหน้ากองโบราณคดี เรียบเรียงไว้เมื่อปี 2486 ได้ยกตัวอย่างพระพุทธรูปสมัยทวารวดีว่า “พระพุทธรูปสมัยนี้ทำด้วยศิลาดินเผาและโลหะ แต่จะทำด้วยวัตถุอย่างใดก็ตาม ลักษณะคงละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งนั้น คือพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้น ขมวดพระเกศโตและปาน ไม่มีไรพระสก พระนลาตคดเคี้ยว หลังพระเนตรอูมจนเกือบได้ระดับกับพระนลาต พระขนงยาวเหยียด พระพักตร์แบนกว้าง พระโอษฐ์แเบะ พระหนูปาน จีวรบางแนบติดกับพระองค์ ชายสังฆาฏิ มีทั้งอย่างสั้นเพียงพระถัน และยาวเลยลงมาจนจดพระนาภี พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ บั้วรองฐานกลีบใหญ่ กลางกลีบมักเป็นสัน มีกลีบเล็กแซม มีทั้งบัวคว่ำบัวหงาย และบัวหงายอย่างเดียว เกสรหยาบ พระยืนโลหะมักมีประภามณฑลและประทับนั่งในเรือนแก้ว ตัวอย่างพระพุทธรูปสมัยนี้ค้นได้ 8 ปางด้วยกันคือ ปางปฐมเทศนา ปางสมาธิชัฏราบ ปางมารวิชัย ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางมหาปาติหารย์ ปางประทานอภัย ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์” (หลวงบุริบาลบุริภักษ์ (ป่วน อินทวงศ์), 2486: 7-8)

ทวารวดี หมายถึงอาณาจักรใหญ่ ที่มีเมืองหลวงขนาดใหญ่ จนมีประตูเมืองมากมายแสดงถึงการเป็นเมืองมหาอำนาจ ทวารวดี เป็นทั้งนามเมืองและนามของราชอาณาจักร ในจดหมายเหตุของจีน ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า ช่วงตอนแหลมระหว่างเมืองศรีเกษตร (พม่า) และเมือง อีสานปุระ (เขมร) ได้มีอาณาจักรหนึ่งเกิดขึ้น เรียกว่า โถ-โล-โป-ตี้ (TO-LO-PO-TI) หรือทวารวดี นั่นเอง (สมัย สุทธิธรรม, 2542: 6) หากจะศึกษางานพระพุทธรูปปฏิมาปูนปั้นในล้านนาแล้ว จำเป็นต้องกล่าวอ้างถึงงานปูนปั้นสมัยในสมัยทวารวดีเพราะเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่ส่งอิทธิพลต่อพระพุทธรูปปฏิมาของลพบุรีและส่งอิทธิพลผ่านช่วงสมัยพระนาง

จามเทวีปฐมกษัตริย์แห่งทริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองและพัฒนาการจนส่งอิทธิพลต่อพระพุทธปฏิมาและงานปูนปั้นของล้านนา อาณาจักรนี้ส่วนมากเป็นเถรวาทซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับทางอินเดียทางฝ่ายใต้พุทธศิลป์ในยุคนี้มีมากมาย ตั้งแต่วัตถุชิ้นใหญ่ลงมาถึงวัตถุชิ้นเล็ก เช่น พระพิมพ์เก่า ๆ ซึ่งบริเวณเมืองอุททองนครปฐม นครชัยศรีราชบุรี เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวรรดิ ได้ค้นพบพระพุทธรูปเสมอธรรมจำนวนหนึ่ง พระพุทธรูปในยุคนี้โดยมากสร้าง ด้วยศิลาดินเผา และโลหะ ทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเป็นส่วนมาก แต่พุทธศิลป์ที่พบที่จังหวัดนครปฐมและจังหวัดอื่น ๆ อันเป็นอาณาเขตของอาณาจักรทวารวดีเดิมนั้นไม่มีแต่เฉพาะ พระพุทธรูปที่ทำตามแบบอย่างฝีมือช่างอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะเท่านั้น ยังมีพุทธศิลป์อื่น เช่น สิ่งของที่ทำเป็น อุทเทสิกเจดีย์ตามคติครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนมีพระพุทธรูป ได้แก่ เสมอธรรมจักรกับกวางหมอบ แทนหินอันเป็นอาสนบูชา รอยพระพุทธรบาทและสถูป เป็นต้น (หลวงปริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), 2514: 10)

ทวารวดีเป็นอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองมานานนับพันปี นักปราชญ์ทางโบราณคดีได้ลงความเห็นตรงกันว่า เมืองนครปฐมในปัจจุบันน่าจะเป็นเมืองเอกที่สำคัญ หรือเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี ทั้งนี้เนื่องมาจากได้พบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมากว่าที่อื่นๆ ทั้งในเขตอำเภอเมืองและในเขตอำเภอกำแพงแสน นอกจากนี้ยังมีเมืองใกล้เคียงที่สามารถติดต่อกันทางน้ำได้เช่น เมืองโบราณอุททองที่สุพรรณบุรี เมืองโบราณพงดึกที่กาญจนบุรี และเมืองโบราณคูบัวที่ราชบุรี เป็นต้น

ชาวอินเดียโบราณได้นำเอาพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทนิกาย และศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ที่เจริญรุ่งเรืองเข้ามาในดินแดนสุวรรณภูมิในช่วงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช แห่งอินเดีย ได้ทรงส่งสมณทูต คือพระโสณะเถระและพระอุตตระเถระเดินทางเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาและได้สร้างสถูปแบบสาญจี ขึ้นไว้ที่ดินแดนสุวรรณภูมิปัจจุบันก็คือพระปฐมเจดีย์จังหวัดนครปฐม ซึ่งถือว่าเป็นเจดีย์องค์แรกที่สร้างในดินแดนสุวรรณภูมิเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 3-4 ตามหลักฐานหนังสือมหาวงศ์พงศาวดารลังกาทวีป

บรรดาเมืองโบราณที่เกิดขึ้นนี้น่าจะเกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 11 และมีกรพัฒนามาในระยะหลังอีกหลายครั้ง ดังนั้นโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่พบจึงมีหลายช่วงสมัย ส่วนใหญ่จะพบพระพุทธปฏิมาแบบคุปตะ ซึ่งเป็นศิลปะของอินเดียที่เจริญแพร่หลายอยู่ในภาคกลางและภาคตะวันตกของอินเดียในขณะนั้น คือราวพุทธศตวรรษที่ 10 เรื่อยมาจนถึงพุทธ

ศตวรรษที่ 13 หลังจากนั้นศิลปะอินเดียที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งตรงกับศิลปะสมัยปาละ-เสนา ก็ได้เข้ามาแพร่หลายอยู่ในอาณาจักรทวารวดีระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 เรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนล่มจะสลายไป

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยศรีวิชัย

สมัยอาณาจักรศรีวิชัย อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 18 อาณาศรีวิชัยเป็นอาณาจักรทางภาคใต้ของประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่แถบอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปัจจุบัน แต่ก่อนนั้นคนในดินแดนแถบนี้ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพราหมณ์ทำให้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ในช่วงนี้เจริญรุ่งเรืองมาก ต่อมาพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้แผ่อิทธิพลเข้ามา จึงทำให้หมดยุคความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพราหมณ์ไปในที่สุด พระพุทธศาสนานิกายมหายานก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตามลำดับ ต่อมาได้มีการสร้างศิลปกรรม มีการผสมผสานกันระหว่างศิลปะชวา ซึ่งอยู่แถบภาคกลางของประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบัน กับศิลปะอินเดียสมัยต่าง ๆ อาทิ ศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ สมัยหลังคุปตะ สมัยปาละ เป็นต้น จึงทำให้เกิดความงามในลักษณะของความผสมกลมกลืนกัน ต่อมาในช่วงปลายอาณาจักร ทวารวดีพุทธศตวรรษที่ 18 พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ก็ได้แพร่เข้ามาภายในอาณาจักร จนในที่สุดศิลปะซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นของพระพุทธศาสนานิกายมหายานที่มีความเชื่อในเรื่องพระโพธิสัตว์ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นศิลปะตามแบบพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทตามแบบลังกาวงศ์ จากนั้นศิลปะลังกาก็ได้แพร่เข้ามา บริบาล บุริบาลบุริภันท์ กล่าวถึงลักษณะพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยว่า “พระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้นคล้ายสมัยทวารวดี แต่ขมวดพระเกศาเล็กละเอียดกว่าสมัยทวารวดี โดยมากมีไรพระสก แต่ถ้าไม่มีไรพระสก มักมีอุณาโลมในระหว่างพระขนง และมีใบโพธิ์ติดที่พระเกตุมาลา พระนลาฏเรียบ พระขนงโก่ง พระพัตรแบบเหมือนสมัยทวารวดี พระโอฐแบะ ชายสังฆาฏิมีทั้งอย่างสั้นอยู่เหนือพระถัน และยาวลงมาจนถึงพระนาภี บั้วรองฐานกลีบใหญ่ มีส่วนกว้างมากกว่าสมัยทวารวดี กลีบมีกลีบเล็กแซมตั้งแต่ 1-3 กลีบเกสรละเอียด พระหัตถ์และพระบาทมักทำได้ส่วนกับพระองค์ ไม่ใหญ่เหมือนสมัยทวารวดี ถ้าเป็นพระนั่งโดยมากมีเรือนแก้วด้วย แต่ต่างกับสมัยทวารวดีที่มักทำเป็นแก้วอ้อม สมัยนี้มักทำเป็นเป็นรูปใบโพธิ์ และมียอดเป็นฉัตร ถ้าเป็นพระยืน บางทีไม่มีชายจีวรเลย ที่มีสองข้างเหมือนสมัยทวารวดีก็มี และพระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อยมาก ส่วนใหญ่มักเป็นพระโพธิสัตว์เพราะคติมหายาน เท่าที่ค้นได้มีทั้งหมด 6 ปางด้วยกัน คือ ปางมารวิชัย ปางลีลา ปางเสด็จจากดาวดึงส์ ปางโปรดสัตว์

ปางประธานอภัย ปางนาคปรก ส่วนปางสมาธิ มหาปาฏิหาริย์ และปางเทศนา มีแต่พระพิมพ์ (พระพิมพ์ลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), 2533: 11-12)

การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในศิลปะสมัยศรีวิชัย สร้างขึ้นภายใต้วัฒนธรรมของ พระพุทธศาสนาเมหายน ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในภูมิภาคนี้ ลักษณะพระพุทธรูปปฏิมาจะมีลักษณะ บางประการที่แสดงออกถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเมหายน และมีรูปแบบที่แสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ ปาละ และศิลปะชวาภาคกลาง ซึ่งมีอายุ อยู่ในพุทธศตวรรษที่ 14-15 มีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นกลุ่มพระพุทธรูปปฏิมาสำริดขนาดเล็ก ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ส่วนใหญ่ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ที่มีกสิปั้งและเกสร มี ลักษณะของศิลปะปาละ พระพุทธรูปปฏิมามีขนาดพระพักตร์เล็ก ขมวดพระเกศาปานกลาง มี อุชณีชะ แต่ไม่มีพระรัศมี โดยตามพุทธลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาปาละส่วนใหญ่จะมีพระ พักตร์กลม ขมวดพระเกศาใหญ่ และมีพระรัศมีเป็นดอกบัวตูม ในที่นี้อาจเป็นลักษณะเฉพาะ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นส่วนหนึ่ง พระวรกายไม่อวบอ้วนเท่าศิลปะปาละ อาจได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะชวาภาคกลางร่วมด้วย สังขากุสสันอยู่ระดับพระถันปลายตัดตรงในขณะที่พระพุทธรูป ฎิมาแบบปาละจะมีชายสังขากุสสันเหนือพระถัน ปลายแยกเป็นซี่หวดตะขาบ มีส่วนที่เหมือน กับพระพุทธรูปปฏิมาแบบปาละคือ การประทับนั่งขัดสมาธิเพชร และมีชายผ้าที่คลี่ออกมาด้าน หน้าตัดเป็นรูปครึ่งวงกลมคล้ายพัด ตัวอย่างพระพุทธรูปปฏิมากลุ่มนี้ได้แก่ พระพุทธรูปปฏิมาปาง มารวิชัยจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พระพุทธรูปปฏิมากลุ่มนี้อยู่ในช่วงระยะ เดียวกันคือราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 แล้ว (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554: 65) มีการค้นพบงาน พุทธศิลป์แบบศรีวิชัย ในพุทธศาสนา ลัทธิเมหายน เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่จะเป็นพระพุท ธรูปปฏิมาและพระโพธิสัตว์ เช่น

พระพุทธรูปเจ้าอภัยซึ่งประดิษฐานไว้ที่ซุ้มทางทิศตะวันออกของสถูปวัดแก้ว อำเภอยะยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ทำด้วยศิลา มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ถึง กลาง พุทธศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันย้ายไปจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไซยา พระพุทธรูปเจ้า พระองค์นี้พระนามของพระองค์มีความหมายว่าพระผู้ไม่ทรงหวั่นไหว ทรงเป็นพระธยานิพุท ธรูป (หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าแห่งจักรวาลหรือพระพุทธรูปเจ้าองค์แรก อันเป็นพระพุทธรูปเจ้าองค์สูงสุด ในลัทธิเมหายน นิกายวัชรยาน ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดโลกและพระพุทธรูปเจ้าองค์อื่น ๆ) องค์หนึ่งใน จำนวนห้าองค์ของนิกายวัชรยาน ทรงเป็นพระพุทธรูปเจ้าที่ประทับอยู่ทางทิศตะวันออก ประทับ

นั่งปางมารวิชัยอยู่เหนืออาสนะรูปสิงห์หรือสิงหาสน์ โดยมีรูปสิงห์สลักอยู่ที่ด้านข้างของฐานข้างละตัว เบื้องหน้าของฐานมีวัชรประดับอยู่

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา ลัทธิมหายานองค์นี้ เกิดจากพระพุทธเจ้าในลัทธิมหายานที่ทรงพระนามว่า พระพุทธเจ้าอมิตาภะ จึงมักจะปรากฏภาพของพระพุทธเจ้าองค์นี้ประทับนั่งอยู่เหนือสิราภรณ์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรทรงได้รับการเคารพนับถือมาก เพราะทรงเป็นผู้คุ้มครองผู้ที่นับถือลัทธิมหายานในยุคปัจจุบัน พระองค์ทรงมีหลายรูปแบบและหลายพระนาม การนับถือพระองค์ได้แพร่ไปยังดินแดนทั้งหมดที่ลัทธิมหายานได้แพร่ไปถึง เมื่อมีสองกรพระหัตถ์ขวามักจะแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือบัวชมพู (ปัทมา) ถ้ามีสีกรมักจะทรงถือลูกประคำ หนังสือ ดอกบัว และหม้อน้ำมนต์ ตามลำดับ ชายาของพระองค์ คือ พระนางตารา

พระโพธิสัตว์เมตไตรยหรือพระโพธิสัตว์ไมเตรญะ พระโพธิสัตว์องค์นี้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่สำคัญองค์หนึ่งของพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้าหรือพระ อนาคตพุทธเจ้า ในปัจจุบันพระองค์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต และทรงรอคอยเวลาที่จะเสด็จลงมาจุติในมนุษยโลก

ที่เก่าแก่ที่สุดน่าจะเป็น พระโพธิสัตว์สำริด ค้นพบที่บ้านลานควาย อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ประทับยืนในท่าตรึงรังค์ มุ่นพระเกศาเป็นรูปชฎามงกุฏ มีรูปสลักซึ่งเป็นเครื่องหมายของพระโพธิสัตว์เมตไตรยประดับอยู่ทางด้านหน้า ของชฎามงกุฏ เครื่องตกแต่งมีเพียงสิราภรณ์หรือเครื่องประดับศิระษะที่มีลายดอกไม้ประดับ อยู่ 3 ดอกเท่านั้น ทรงมีสายยัชโญปวีตเป็นผ้าสะพายเฉียงคลุมพระอังสาซ้าย ที่ขอบของผ้ามุ่งด้านบนคาดทับไว้ด้วยเชือกที่ทำด้วยผ้า ในชวภาคกลางได้มีการค้นพบประติมากรรมสำริดของพระโพธิสัตว์เมตไตรยที่คล้ายคลึงกันนี้ที่ สุรการ์ตา (Surakarta) พระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้น่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 - 18 ได้มีอาณาจักรหนึ่งมีอำนาจรุ่งเรืองเกิดขึ้นทางใต้บางคราวได้ปกครอง เกาะสุมาตรา แหลมมลายูและดินแดนบางส่วนทางภาคใต้ของประเทศไทย ชื่อว่าอาณาจักรศรีวิชัย ศิลปะศรีวิชัยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะ ปาละ และเสนะ ตามลำดับ ส่วนมากสร้างขึ้นใน พุทธศาสนา ลัทธิมหายานทั้งสิ้น พระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อย แต่กลับมีพระโพธิสัตว์เป็นจำนวนมาก เพราะคติ มหายานนับถือพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญมาก พบได้ทางภาคใต้ มีจังหวัดสุราษฎร์ธานี

จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดสงขลา เป็นต้น ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือเคยได้พบบ้างในจังหวัดมหาสารคาม แต่เป็นของขนาดเล็ก ซึ่งบางทีเป็นเพราะมีผู้พกพาเอาไปไว้ในภายหลังก็อาจจะเป็นได้

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยลพบุรี

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา อาณาจักรขอมซึ่งเรืองอำนาจปกครองอยู่ในแคว้นสุวรรณภูมิ ตั้งราชธานีอยู่ที่ลพบุรี ในพุทธศตวรรษที่ 16-19 ได้เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนาลัทธินิกายมหายาน และหินยาน ศิลปะของขอมในภายหลัง มีทั้งศิลปะในศาสนาพราหมณ์และพุทธศานา มหายาน เพราะเหตุว่า ยุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือศาสนาพราหมณ์ก็มีการสร้างศิลปกรรมในศาสนาพราหมณ์ยุคใดที่กษัตริย์ขอมนับถือพุทธศาสนา มหายาน ก็มีการสร้างศิลปกรรมทางพุทธศาสนา เป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดยุคสมัย พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยลพบุรีนี้มีทั้งพระศิลาพระหล่อและพระพิมพ์ที่สำคัญได้เกิดมีพระทรงราชาภรณ์หรือที่เรียกกัน เป็นสามัญว่า “พระทรงเครื่อง” ขึ้นในสมัยนี้ด้วย เพราะเหตุที่นับถือลัทธิมหายานเป็นส่วนมาก ซึ่งมีคติความ เชื่อว่า มีพระอาทิพุทธเจ้าประจำโลกพระองค์หนึ่งต่างหาก จึงทำรูปพระอาทิพุทธเจ้าเป็นพระทรงเครื่องให้ผิด กับพระพุทธรูปองค์อื่น พุทธลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรีดูเหมือนจะเอาแบบทวารวดีกับขอมมาผสมกัน จึงเกิดเป็นแบบใหม่ขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือ พระพุทธรูปซึ่งสร้างในสมัยลพบุรีมักจะชอบทำพระนั่งสมาธิมีนาคปรก หรือที่เรียกว่า พระนาคปรก พระพุทธรูปในสมัยนี้มีน้อย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะทวารวดีอย่างชัดเจน คือ มักห่มคลุมและแสดงปางทรงสั่งสอนหรือประทานอภัยยกทั้งสองพระหัตถ์ (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2510: 18)

ร่องรอยการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทย เกิดขึ้นในสมัยอาณาจักรลพบุรี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 19 อาณาจักรลพบุรีเป็นอาณาจักรของขอม อยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดลพบุรี ในปัจจุบัน หลังจากที่อาณาจักรทวารวดีเสื่อมสลายลงแล้ว อาณาจักรขอมก็ได้แผ่อิทธิพลเข้ามาแทนที่ และได้อิทธิพลทางด้านศิลปกรรมเข้ามาครอบงำศิลปะทวารวดีในภาคกลางของไทย จนทำให้บริเวณดังกล่าวรับเอาศิลปะของขอมเข้ามาประยุกต์กับท้องถิ่นของตน ในด้านศาสนานั้น มีความเชื่อทั้งพระพุทธรูปนิกายมหายานและศาสนาพราหมณ์ ดังเห็นได้จากการสร้างโบราณสถานที่มีการสร้างตามคติความเชื่อของทั้งพระพุทธรูปนิกายมหายานและศาสนา

ปราสาทหินต่าง ๆ ที่ได้มีการผสมผสานกันระหว่างศิลปะของพระพุทธศาสนา นิกายมหายานกับศิลปะของศาสนาพราหมณ์ดังกล่าว จนกลายมาเป็นศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ ของขอมในเวลาต่อมา พระพุทธรูปในสมัยนี้ ส่วนใหญ่มักนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรก สลักจากหินทรายพระพุทธรูปที่เป็นแบบหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ก็มี แต่มีน้อย บริบาล บุรีบาล บุรีภักดิ์ว่า “พระพุทธรูปสมัยนี้มีพบในตอนกลางของประเทศไทยมากที่สุด แต่ทางเหนือและ ทางใต้พบประปรายทั่วไป พระพุทธรูปสมัยนี้ยังคงทำพระเกตุมาลาเป็นต่อมเหมือนกับสมัย ทวาราวดีแต่เปลี่ยนรูปร่างไปหลายอย่างคือ เป็นอย่างกันหอยบ้างอย่างฝาชีครอบบ้างอย่าง มงกุฎเทวรูปร่าง อย่างดอกบัวแลเห็นเป็นกลีบรอบ ๆ บ้าง มีไรพระสกเสมอ และไรพระสกเป็น เส้นใหญ่กว่าสมัยศรีวิชัย เส้นพระสกทำอย่างเส้นผมคนบ้าง เป็นขมวดละเอียดบ้าง หยาบบ้าง ศิราภรณ์ทำอย่างทรงเทริดบ้าง กระบังหน้าบ้าง พระพักตร์กว้าง พระโอษฐ์เบะ พระหนุ่ปาน พระยืนทำเป็นอย่างห่มคลุมทั้งนั้น พระนั่งทำอย่างห่มคลุมและห่มตอง ชายสังฆาฎียาวลงไป จดพระนาภี ขอบอันตรวาสก (สบง) ข้างบนเผยออกเป็นสัน โดยมากพระกรรมยาวย้อยจนจรด พระอังสะ ที่เป็นขนาดใหญ่ทำเส้นพระสกเป็นอย่างบัวหลังเบี่ยก็มีเป็นอย่างเส้นผมคนและเป็น หนามขนุนก็มี ที่ทรงเครื่องมีฉลวงคอ กำไลแขน และประคตเป็นลวดลายแบบขอมติดกับสมัย อื่น ๆ บัชรองฐานทำอย่างบัวคว่ำและหงายก็มี บัวคว่ำอย่างเดียวก็มี แต่บัวขอมสังเกตได้ง่าย กว่าสมัยอื่น ๆ เป็นอย่างชนิดบัวหลังเบี่ยหรือปลายกลีบมีขอบทั้งนั้น (พระพุทธรูปสมัยนี้มักมี อิทธิพลของช่างขอมหรือกัมพูชาประสมด้วย) เท้าที่พบทำเป็นปางต่าง ๆ ได้ 7 ปางดังนี้ ปาง เสด็จจากดาวดึงส์ ปางประทานอภัย ปางลีลา ปางประทานพร ปางโปรดสัตว์ ปางนาคปรก มี ทั้งอย่างเดียวและอย่างรัตนตรัยมหายาน (พระพุทธรูปเจ้าอยู่กลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่ขวาพระปัญญาปารมิตาอยู่ซ้าย) ปางมารวิชัย มีทั้งขัดสมาธิราบ ทำด้วยโลหะ ปางสมาธิ นอกจากนี้ ยังมีอีกชนิดหนึ่งคือ ทำพระพุทธรูปตั้งแต่ 3 องค์ถึง 4 องค์ในฐานะอันเดียวกันที่เป็น 3 องค์คงหมายถึงพระพุทธเจ้ามีกายเป็น 3 คือ สัมโภคกาย ธรรมกายและนิรมานกายอย่าง คติมหายาน ที่เป็น 4 องค์คงหมายถึงพระพุทธเจ้า 4 องค์ในภัทรกัปนี้ที่ได้ตรัสรู้ไปแล้ว แต่ทำ พระหัตถ์อย่างปางมารวิชัยทั้งนั้นจึงไม่นับเป็นปางหนึ่งต่างหาก (หลวงบุรีบาลบุรีภักดิ์ (ปูน อินทวงศ์), 2486: 15)

เมืองละโว้มีพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากเมืองสมัยทวาราวดี บางเมืองเกิดทับ ซ้อนบนเมืองวัฒนธรรมทวาราวดี แต่บางเมืองสร้างขึ้นใหม่ ไม่ไกลกัน จึงทำให้การสร้างงาน

ศิลปกรรมของอาณาจักรลพบุรี มีลักษณะศิลปะคล้ายกับของเขมรและของทวาราวดี เป็นส่วนมาก จะพบว่าร่องรอยเกี่ยวกับโบราณสถานของขอมในยุคนี้ เกี่ยวกับลัทธิมหายานเป็นส่วนมาก เช่น พระพุทธปฏิมาของขอม มักทรงเครื่องอลังการวิภูษิตาภรณ์ มีกระบัง มงกุฎบนพระเศียร ที่เรียกว่าเทริด พระโอษฐ์หนา ดวงพระเนตรใหญ่ พระกรรณยาวลงมาจรดพระอังสะ ลักษณะใกล้เคียงกับ เทวรูปมาก พระพุทธปฏิมาที่ว่่านี้นี้ คือ รูปพระอาทิตย์พุทธะ ในคติมหายาน นอกจากพระพุทธปฏิมาแล้วยังปรากฏ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา เป็นต้น (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554: 23)

สมัยลพบุรีนิยมสร้างพระพุทธพระพุทธรูปปฏิมาแบบนาคปรกและแบบทรงเครื่องมากที่สุด มักจะสร้างสลักด้วยศิลาทราย พระพุทธรูปปฏิมาแบบนาคปรกมีพุทธลักษณะ คือ พระพุทธเจ้าทรงประทับนั่งเหนือชนดนาค พญานาคราชแผ่พังพานปกคลุมเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า พระเศียรสลักกลดลายเป็นมงกุฎ ลักษณะของกลดลายประดับรวมทั้งรูปแบบของพญานาคราชสามารถใช้ในการกำหนดอายุสมัยของพระพุทธปฏิมาองค์นั้น ๆ ได้ (นฤทธิ วัฒนภู, 2554: 44)

พระพุทธปฏิมาที่หล่อด้วยโลหะสำริดจะมีขนาดเล็ก ลักษณะเฉพาะคือ สร้างเป็นพระพุทธปฏิมาองค์เดียวหรือหลายองค์อยู่บนฐานเดียวกัน พระพิมพ์จะสร้างด้วยดินเผาและโลหะมีลักษณะเด่นพิเศษคือ พระพิมพ์สมัยนี้มักมีรูปปรากฏประกอบด้วยเสมอ ลักษณะพระพุทธรูปปฏิมาแบบลพบุรีบางแบบ มีลักษณะเป็นของตนเอง เช่น พระพุทธรูปปฏิมารุ่นพระพักตร์แบบรูปไข่ และทรวดทรงอันงาม รวมทั้งความอ่อนหวานของเส้นที่ส่งผลให้แก่ศิลปะสุขุขทัยและอยุธยาต่อมาด้วย

พุทธลักษณะของพระพุทธปฏิมาทั้งฝ่ายมหายานและเถรวาท มีลักษณะพระเกตุมาลาแบ่งออกได้เป็นสี่แบบ คือ เป็นตอมแบบกันหอยเป็นแบบฝาชีครอบ เป็นแบบมงกุฎเทวรูป และเป็นแบบดอกบัว เครื่องศิราภรณ์มีแบบกระบังหน้าแบบมีไรพระศกเสมอ และแบบทรงเทริด (แบบชนนก) เส้นพระศก ทำอย่างเส้นผมคนทั่วไป พระพักตร์กว้าง พระโอษฐ์เบะพระหนูป้าน พระกรรณยาวจรดพระอังสา การห่มจีวร ถ้าเป็นพระยืนจะห่มคลุมส่วนพระนั่งมีทั้งห่มคลุมและห่มดอง ชายสังฆาฏิ ยาวถึงพระนาภี ขอบอันตรวาสก (สบง) ข้างบนเป็นเส้นสำหรับพระทรงเครื่องจะมีฉลอมพระศกกำไลแขน และประคด บัรรองฐานมีทั้งแบบบัวคว่ำบัวหงายและแบบบัวคว่ำอย่างเดียวกับบัวหงายอย่างเดียว

หากจำแนกออกเป็นกลุ่มพระพุทธรูปปฏิมาสมัยศิลปะลพบุรี ควรจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 พระพุทธรูปปฏิมาที่ผสมระหว่างทวารวดีกับศิลปะเขมร (กลางพุทธศตวรรษที่ 8) พระพุทธรูปปฏิมาในกลุ่มนี้เกิดจากการผสมผสานทางวัฒนธรรม ทวารวดีกับวัฒนธรรมเขมร ลักษณะโดยทั่วไปเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งปางสมาธิแบบขัดราบ พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเนตรเบิกกว้าง สลักสันพระเนตรแต่ไม่ทำดวงพระเนตร พระนาสิกแบน พระโอษฐ์แเบะกว้าง พระหนุเหลี่ยม ขมวดพระเกศาใหญ่และทำกันหอยแล้ว มีพระอุษณิษะเตี้ยๆ และมีขมวดพระเกศาบนอุษณิษะด้วย

กลุ่มที่ 2 รูปแบบที่สืบทอดมาจากศิลปะเขมร (กลางพุทธศตวรรษที่ 18 ต้นพุทธศตวรรษที่ 19) พระพุทธรูปปฏิมาในกลุ่มนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะเขมรในสมัยนครวัดและสมัยบายัน คือ พระพักตร์เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกาพระเนตรเปิด พระโอษฐ์แเบะกว้าง เกือบเป็นเส้นตรง ริมพระโอษฐ์หนา ลักษณะโดยทั่วไปยังเป็นแบบศิลปะนครวัด แต่มีลักษณะบายันปรากฏอยู่บ้าง ได้แก่ พระเนตรปิดและเหลือบลงต่ำ แสดงความสงบแบบบายัน

กลุ่มที่ 3 พัฒนามาเป็นลักษณะท้องถิ่นอย่างแท้จริง (ต้น-ปลายพุทธศตวรรษที่ 19) ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปฏิมาขนาดปรกปางสมาธิ ประทับนั่งเหนือขนดนาค 7 ชั้น พระขงฆ์มีสันเล็กน้อย พระเศียรคงแสดงเครื่องทรงอยู่เพียงอย่างเดียว คือ มงกุฎสูงที่ทำเป็นชั้น ๆ แต่ละชั้นมีการประดับลายกลีบบัว พระเนตรปิดและเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์แเบะกว้าง ขอบพระโอษฐ์หนาแสดงการยิ้มเล็กน้อย ยังคงการยิ้มแบบลักษณะบายันอยู่ค่อนข้างมาก ลักษณะที่สามารถเป็นข้อสังเกตหลักได้ในการกำหนดข้อแตกต่างจากศิลปะบายัน ได้แก่ พระพักตร์ยาวเป็นรูปไข่มากกว่าศิลปะเขมร พระวรกายสูงโปร่งกว่า ขนดนาคสามชั้นสูงชันมากกว่า กรอบของเศียรนาคมีรูปเป็นใบโพธิ์ รูปปลายแหลมมากกว่าสมัยบายันและศิลปะเขมรสมัยอื่น ๆ (ศักดิ์ชัยสายสิงห์, 2554: 74)

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยทริภุชไชย

จากการขุดค้นทางโบราณคดีในเขตเมืองทริภุชไชยจำนวน 2 ครั้ง ซึ่งครั้งแรกเป็นการขุดค้นทางโบราณคดีโดยโครงการโบราณคดีแห่งประเทศไทย (ภาคเหนือ) ในปี พ.ศ. 2528 พบว่ามีหลักฐานบางอย่างคล้ายคลึงกับศิลปะกรรมแบบทวารวดีแถบภาคกลาง ซึ่งมีช่วงอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 และงานวิจัยของคณะอาจารย์คณะโบราณคดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อศึกษาร่องรอยการอาศัยของชุมชนในสมัยโบราณของเมืองหริภุญชัย ผลของการศึกษาวัตถุหลักฐานที่ได้จากหลุมขุดค้นทางโบราณคดี ด้วยการกำหนดอายุถ่านที่ได้จากหลุมโดยวิธีที่เรียกว่า คาร์บอน 14 ร่วมกับการศึกษาเปรียบเทียบทางศิลปกรรมและโบราณวัตถุอื่น ๆ ได้ข้อสรุปอย่างน่าสนใจว่า เมืองหริภุญชัยนั้นมีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 13-14 ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดี ดังกล่าวจะมีความสอดคล้องกับเรื่องราวที่กล่าวไว้ในเอกสารตำนานต่าง ๆ ระหว่างเมืองหริภุญชัยกับอาณาจักรโบราณทวารวดีในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาได้อย่างชัดเจน จากผลการวิจัยดังกล่าวเป็นข้อสนับสนุนได้เป็นอย่างดีว่าเมืองหริภุญชัย เป็นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดในล้านนาและได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรทวารวดี รวมไปถึงศาสตร์และศิลป์ทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ภาพที่ 1 พระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะหริภุญชัย วัดท่ากาน อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องปรากฏมีมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรทวารวดี ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ได้ก่อตั้งขึ้นภายหลังอาณาจักรโยนกเชียงแสนไม่นานนัก คือ ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 – 18 พิริยะ ไกรฤกษ์ ระบุว่า เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง ในทะเบียนเขียนว่า เศียรเทวดา แต่คนในท้องถิ่นกลับเรียกว่า เศียรฤๅษี เนื่องจากมีลักษณะพิเศษ คือ ทำหนวดโค้งและเครายาว มีการตกแต่งรอยขีดที่พระมัสสุและไรผม พระเนตรเบิกโพลง พระหนุ่ผ่ากลาง ดูมีชีวิตชีวาเหมือนจริง ซึ่งมีความแปลกแตกต่างไปจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่ของศิลปะทวารวดี ไซ้ทั่วไป ส่วนการประดับศิราภรณ์นั้นด้านหลังเป็นรูปกรวยแหลมคล้ายมุ่นมวยผมของมุนีหรือนักพรตมากกว่าจะเป็นเทวดาทั่วไป ด้านหน้าตกแต่งรูปใบไม้ทรงสูงเรียงเป็นแถวที่กระบังหน้าอันเป็นลักษณะที่ร่วมสมัยกับเครื่องทรงของเทพเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ที่พบในอุษาคเนย์ทั่วไปนับแต่ที่พุกาม ขวา เขมร จามปา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 – 17 จึงมีอาจจะบ่งชี้ได้ว่าศิลปะสกุลช่างใดเป็นต้นแบบให้แก่สกุลใด เพราะเป็นความนิยมร่วมสมัย มีข้อสังเกตว่า เศียรฤๅษีนี้ มักพบบริเวณวัดเก่าแก่ที่สร้างขึ้นในยุคต้นทวารวดี อาทิ วัดประตูลี้ วัดมหาวัน วัดพระคงฤๅษี และวัดกู่ละมั่ง กล่าวคือวัดโบราณที่มีตำนานเกี่ยวพันกับการสร้างเมืองทวารวดีของเหล่าฤๅษี (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2564: ออนไลน์)

ภาพที่ 2 เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทวารวดี

งานประติมากรรมในศิลปะทริภุญไชย โดยเฉพาะพระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างขึ้นจากดินเผา ศิลา สำริด และปูนปั้น (สงวน รอดบุญ, 2529: 69) ดังนั้น จึงไม่ใช่ประติมากรรมลอยตัว แต่เป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นประดับศาสนสถาน และงานส่วนใหญ่สร้างขึ้นจากอิทธิพลพระพุทธรูปแบบเถรวาท (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 146) พระพุทธรูปสมัยทริภุญไชยแบ่งตามช่วงระยะเวลา โดยใช้ลักษณะความแตกต่างทางด้านอิทธิพลศิลปะที่ปรากฏตามช่วงระยะเวลา เป็น 3 ระยะ คือ ระยะที่ 1 พุทธศตวรรษที่ 13-15 อิทธิพลศิลปะทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทย ระยะที่ 2 พุทธศตวรรษที่ 15-16 อิทธิพลศิลปะเขมร และ ระยะที่ 3 พุทธศตวรรษที่ 17-18 อิทธิพลศิลปะพุกาม และมีลักษณะที่เป็นศิลปะทริภุญไชยอย่างแท้จริง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 146) ลักษณะเฉพาะที่ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของพระพุทธรูปสมัยทริภุญไชยอย่างแท้จริง คือ พระพุทธรูปที่สร้างจากดินเผาและปูนปั้น และถึงแม้ว่าพระพุทธรูปในศิลปะทริภุญไชยจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะทวารวดี ศิลปะเขมร และศิลปะพุกาม แต่มีลักษณะสำคัญหลายประการที่พัฒนาการให้มีรูปแบบเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น ประติมากรรมพระเศียรพระพุทธรูปดินเผา พระเศียรพระพุทธรูปดินเผา พระเศียรพระพุทธรูปนี้มีลักษณะค่อนข้างแบน พระพักตร์สี่เหลี่ยม สีพระพักตร์เคร่งขรึม พระนลาฏกว้าง พระขนงเป็นสันนูนต่อกัน และมีเส้นขีดซ้อนกันขนานอยู่เบื้องใต้ พระเนตรโปน ถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะอย่างแท้จริง ที่มีความแตกต่างจากงานประติมากรรมพระพุทธรูปทริภุญไชย ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษ 17-18 และลักษณะของพระนาสิกแบนใหญ่ พระโอษฐ์แบะกว้างแบบทวารวดี และมีขอบพระโอษฐ์หนา พระมัสสุเป็นเส้นขีดอยู่เหนือพระโอษฐ์ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ มีความเห็นว่า หนวดของพระทริภุญไชยจะทำเป็นรอยขีดมีลีลาสะบัดที่ปลายเส้น ขีดอยู่เหนือริมฝีปากบน แยกออกได้อย่างชัดเจนจากเส้นที่ขีดรอบริมฝีปากที่เป็นเส้นพวยปาก การทำหนวดให้แก่รูปเคารพจะพบบนปฏิมากรรมทั้งที่เป็นรูปพระโพธิสัตว์ของมหายาน รูปเทวดา เทพ ชั้นสูง รวมทั้งรูปของพระจักรพรรดิ ฯลฯ ดังนั้น หนวดจึงเป็นรูปสัญลักษณ์ของเกียรติยศอย่างหนึ่ง แต่ไม่มีอยู่ในมหาปรีสลักษณะของพระพุทธรองค์ ดังนั้น การใส่หนวดให้แก่รูปพระอรหันต์เพื่อแสดงความแตกต่างกับรูปพระพุทธรเจ้า (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2561: ออนไลน์)

ภาพที่ 3 พระหริภุชชัยโพธิสัตว์ วัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ อธิบายไว้ว่า ลักษณะพระพักตร์คล้ายกับกลุ่มที่รับอิทธิพลศิลปะเขมร และที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบเฉพาะอย่างแท้จริงของพระพุทธรูปสมัยหริภุชชัยคือ ขมวดพระเกศาที่เป็นเกลียวยกขึ้นสูงขึ้นมาอย่างมาก และมีอุษณีษะทรงกรวยขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่ขมวดพระเศวตมักทำจากดินเผา นำไปเผาก่อนแล้วนำมาติดกับพระเศียรในภายหลัง

พบทั้งในพระพุทธรูปปูนปั้นและดินเผา อีกทั้งยังตั้งข้อสังเกตประการสำคัญ คือ พระพุทธรูปหรือรูปหล่อปูนปั้นทำขอบพระพักตร์เป็นสันแนวตั้งขึ้นมาระหว่างพระนลาฏกับขมวดพระเกศาคล้ายกับที่เรียกว่า “ไรพระศก” ซึ่งส่วนหนึ่งน่าจะทำขึ้นเป็นกรอบพระพักตร์ เพื่อสะดวกในการนำขมวดพระเกศามาติดในภายหลัง เพราะประติกรรมพระพุทธรูปหรือรูปหล่อปูนปั้นมีเทคนิคการทำขมวดพระเกศาด้วยดินเผา ที่เผาเป็นชิ้นๆ และนำมาติดกับพระเศียรหลังจากเผาแล้ว หลังจากนั้นคงมีการลงรักปิดทองหรือบางครั้งลงสีน้ำดิน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 158-159) เป็นงานประติมากรรมที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากงานศิลปะที่ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมร ศิลปะทวารวดี และศิลปะพุกาม

งานปฏิมากรรมในช่วงสมัยนี้ เป็นลวดลายที่ประดับพระธาตุเจดีย์เป็นส่วนใหญ่ พระพุทธรูปปฏิมาปูนปั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของงานสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ที่ปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นต้นแบบในการสร้างพระธาตุเจดีย์ให้กับอาณาจักรล้านนา เช่น ที่เจดีย์วัดจามเทวีหรือวัดกู่กุด ที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างเจดีย์ในอาณาจักรล้านนาในยุคแรกเริ่มคือการสร้างเวียงกุมกาม ที่ชัดเจนที่สุดคือวัดกู่คำหรือวัดเจดีย์เหลี่ยม ที่จำลองมาจากเจดีย์วัดจามเทวี

เจดีย์ที่สำคัญอีกเจดีย์หนึ่งที่มีลักษณะแบบเดียวกับเจดีย์วัดกู่กุดแต่มีขนาดเล็กกว่า อยู่ในบริเวณวัดพระธาตุหริภุญชัย เรียกว่า สุวรรณเจดีย์ ก่อด้วยอิฐ ฉาบปูนมีพระพุทธรูปปฏิมาประดิษฐานอยู่โดยรอบ แต่ความงามทางพุทธศิลป์อ่อนด้อยกว่าวัดพระกู่กุด สภาพยังสมบูรณ์แม้ว่าจะผ่านการบูรณะมาหลายครั้งจนรายละเอียดทางด้านรูปแบบของงานพุทธศิลป์ขาดหายไปแต่ความงามของโครงสร้างเจดีย์น่าจะเป็นแบบอย่างของงานสถาปัตยกรรมในสมัยต่อมาได้เป็นอย่างดี (สันติ เล็กสุขุม, 2549: 23)

จากการศึกษาพระพุทธรูปปฏิมาของสุวรรณจังโกฏิเจดีย์ ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ของรูปแบบศิลปกรรมระหว่างทวารวดี ขอมและ พุกาม โดยช่างชาวหริภุญชัยสรรสร้างไว้อย่างผสมกลมกลืน และลวดลายต่าง ๆ ที่ปรากฏจะเป็นลวดลายในยุคหลัง ซึ่งตรงตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า เจดีย์องค์นี้ได้รับการซ่อมแซมโดยพระเจ้าสวาวอิทธิประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 ซึ่งตรงกับสมัยบาปวนต่อถึงสมัยนครวัด และยังเป็นช่วงที่อาณาจักรเขมรมีอำนาจกว้างขวางเข้ามาถึงละโว้ ในส่วนของการสร้าง องค์พระพุทธรูปปฏิมานั้นคงจะได้รับอิทธิพลมาจากปาละ ทวารวดีและเขมร แต่ในส่วนของซุ้มจระนำนั้นน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพุกาม เจดีย์สุวรรณจังโกฏิมีพระพุทธรูปปฏิมาปูนปั้นประดิษฐานอยู่ในซุ้มจระนำ เป็นพระพุทธรูป

ปฏิมาปางประธานอภัย มีร่องรอยของการบูรณะมาแล้วหลายครั้ง เห็นได้จากชั้นของปูนขาวที่ทาทับซ้อนกัน และการพอกปูนทับในส่วนที่ซ่อมแซมที่หักชำรุดไป ในแต่เดิมนั้นส่วนของพระเศียรคงจะทำได้ด้วยดินเผา เช่นเดียวกับที่ปรากฏในเจดีย์แปดเหลี่ยมในวัดแห่งเดียวกัน แต่คงได้รับการบูรณะขึ้นในภายหลัง

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยสุโขทัย

ต่อมา ในสมัยสุโขทัย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-20 อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรที่อยู่ทางภาคกลางตอนบน หรือภาคเหนือตอนล่าง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสุโขทัย พระพุทธรูปในสมัยนี้เป็นที่ยกย่องทั่วไปว่า เป็นพระพุทธรูปที่สวยงามมากที่สุดในประเทศไทย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ลักษณะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีพระรัศมียาว เส้นพระสกขมวดกันห้อย โดยมากไม่มีไรพระสก พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระหูเสี่ยม หัวพระถันโปน ชายสังฆาฎิยาว มักมีปลายเป็น 2 แฉกยื่นเป็นเขี้ยวตะขาบ ชัดสมาธิราบ ฐานเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยงเป็นพื้นตอนกลางแอ่นเข้าไปข้างใน ผิดกับฐานเชียงแสนซึ่งหน้ากระดานโค้งออกมาข้างนอก ไม่ใคร่ทำบัว ถ้าทำบัวก็เป็นบัวหงายบัวคว่ำชนิดบัวฐานพระพุทธชินราชทำเป็นปางต่าง ๆ ตามพระอิริยาบถ คือ ปางไสยา ปางลีลา ปางประธานอภัย ปางมารวิชัย ปางถวายเนตร ปางสมาธิ สมเด็จพระมหาญาณมุนีราชูปถัมภ์ทรงสังเกตว่า ทำเป็น 3 ยุค ยุคแรกมักทำวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา เช่น พระอัญญาสร ในวิหารวัดสระเกศ บัดนี้ ซึ่งเชื่อกันมาจากวัดวิหารทองจังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ยุคกลาง เมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้น คิดแบบขึ้นใหม่ทำวงพระพักตร์ยาว พระหูเสี่ยมเช่น พระร่วงที่พระปฐมเจดีย์ และพระสุรภูมิพุทธพิมพ์ในพระอุโบสถวัดปริณายกฯ ส่วนยุคที่สาม เห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเอาเป็นธรรมาจารย์ในพระศาสนาดีกว่ารัชกาลก่อนๆ โดยให้เสาะหาบรรดาช่างผู้ชำนาญทุกภาคมาประชุมทำพระพุทธรูปให้ได้งานที่วิเศษที่สุด จึงเกิดพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เช่น พระพุทธชินราชและพระพุทธชินสีห์ ทำวงพระพักตร์รูปไข่หรือทำนองผลมะตูมคล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งามยิ่งนักและแก้ไขพุทธลักษณะที่แท้ตามตำรา (หลวงบุริบาลบุรีรัตน์ (ป่วน อินทวงศ์), 2486: 20) พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย ถือได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะตัวถึงแม้ว่าจะมีการผสมผสานกันจากศิลปะหลายแหล่ง แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์เป็นศิลปะแบบสุโขทัยอันมีความสวยงาม อ่อนช้อย เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ในที่สุด และพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็ยังเป็นแม่แบบของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยต่อ ๆ มา
แคว้นสุโขทัยรับพระพุทธศาสนาเถรวาทมาจากลังกา ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหง
เมื่อพุทธศตวรรษที่ 19 ศิลปะสุโขทัยจัดได้ว่าเป็นศิลปะไทยที่งดงามที่สุด และมีลักษณะเฉพาะ
ของตัวเอง โดยเฉพาะพระพุทธรูปปฏิมาสุโขทัยซึ่งมีลักษณะเด่นคือ พระรัศมีเป็นเปลวเพลิง
ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์อมยิ้มเล็ก
น้อย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ครองจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายจีวรเป็นลายเชี้ยว
ตะขาบ นอกจากนี้ในสมัยสุโขทัยยังนิยมทำพระพุทธรูปมาตามอิริยาบถทั้งสิ้นคือ ยืน เดิน นั่ง
และนอน ศิลปะสุโขทัยไม่เพียงแต่ทำกันในแคว้นสุโขทัยเท่านั้นแต่ได้ส่งอิทธิพลให้แก่ศิลปะ
อยุธยา แม้จะถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาแล้วก็ตาม

ยุคสมัยของกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีหรือสมัยราชวงศ์พระร่วงครองสุโขทัย ได้
รับเอาลัทธิ พระพุทธศาสนาอย่างลังกาวงศ์เข้ามาประพุดิปฏิบัติ เพราะเวลานั้น พระพุทธ
ศาสนาในลังกาทวีกำลัง เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระสงฆ์ลังกาในครั้งนั้น ทรงพระธรรม
วินัยรอบรู้พุทธวจนะวิเศษกว่าพระสงฆ์ ประเทศอื่น ๆ เป็นต้นเหตุให้พระสงฆ์ไทย มอญ พม่า
เขมร พากันไปศึกษาในลังกาทวีปเป็นจำนวนมาก เมื่อ กลับมาก็ได้ชักชวนพระสงฆ์ลังกามา
อยู่ในประเทศด้วย ชั้นแรกมาอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช ในภายหลังขึ้นไป ตั้งสำนักอยู่ในกรุง
สุโขทัย และต่อไปจนถึงเชียงใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงได้รับแบบอย่างพุทธศิลป์อย่างเจดีย์ลังกา รวม
ทั้งการสร้างพระพุทธรูปมาด้วย เช่น พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งสร้างในลังกามาอยู่ที่นครศรีธรรมราช
ก็ขึ้นมา ประดิษฐาน ณ กรุงสุโขทัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2558: 114)

ศิลปะสุโขทัย เริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็น
อิสระไม่ขึ้นแก่อาณาจักรขอมเมื่อราว พ.ศ. 1800 ศิลปะสุโขทัยจัดได้ว่าเป็นศิลปะที่งดงาม
ที่สุดและมีลักษณะเป็นของตนเองมากที่สุด โดยเฉพาะในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ในสมัยนี้
สุโขทัยติดต่อและรับพระพุทธศาสนาเถรวาทนิกายลังกาวงศ์มาจากเกาะลังกา เหตุที่นั้น
ศิลปะอิทธิพลลังกาจึงมีผลต่อศิลปกรรมสุโขทัยบ้าง แต่ส่วนมากมีอยู่กับสถาปัตยกรรมมากกว่า
ปฏิมากรรม พระพุทธรูปปฏิมาสำริดลอยตัวปางลีลาของสมัยสุโขทัยงามไม่แพ้ประติมากรรมชิ้น
เอกอื่น ๆ ในโลก (สุภัทรรติศ ดิศกุล, 2550: 26) ในห้วงเวลาดังกล่าว พุทธศาสนาในลังกาเจริญ
รุ่งเรืองมาก บรรดาพระสงฆ์ในสุวรรณภูมิอันได้แก่ ไทย พม่า มอญ พากันไปศึกษาพุทธศาสนา
ในลังกาเป็นอันมาก และได้มีพระสงฆ์ชาวลังกา เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนส่วน

นี้ด้วย โดยในระยะแรกมาอยู่ที่นครศรีธรรมราช ต่อมาจึงขึ้นไปอยู่สุโขทัย และเชียงใหม่ ดังนั้น พระพุทธปฏิมาในสมัยนี้จึงได้แบบอย่างมาจากลังกา

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยล้านนา

ส่วนคตินิยมและรูปแบบการสร้างพระพุทธรูปในล้านนานั้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรโยนกเชียงแสน อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11-18 เป็นอาณาจักรทางภาคเหนือของประเทศไทยโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน ก่อนที่ต่อมาจะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาใน พ.ศ.1839 โดยพระเจ้ามังรายหรือพระเจ้าเม็งราย ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนา ศิลปะเชียงแสนหรือที่นิยมเรียกกันในปัจจุบันว่า ศิลปะล้านนานั้น มีอิทธิพลมาถึงศิลปะในสมัยสุโขทัย อโยธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับ การสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้ท่านได้แบ่งออกเป็น 2 รุ่นมีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือ พระพุทธรูปรุ่นแรก เป็นศิลปะเชียงแสนแท้ มีลักษณะที่สำคัญคือ พระพักตร์มีลักษณะกลมสั้น และอมยิ้ม พระเกตุมาลา เป็นรูปดอกบัวตูม ขมวดพระเกศาใหญ่ ไม่มีไรพระศก พระขนงโค้ง พระหนุเป็นปม พระองค์อวบ พระอุระนูน พระโอษฐ์เล็ก พระนาสิกงุ้ม ชายจีวรอยู่เหนือพระถัน ปลายเป็นเขี้ยวตะขาบ พระพุทธรูปรุ่นแรกนี้ส่วนใหญ่ เป็นพุทธรูปปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิเพชร พระพุทธรูปรุ่นหลัง เป็นศิลปะเชียงแสนผสมกับศิลปะสุโขทัย มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏดังนี้คือ พระพักตร์กลมหรือรูปไข่มีเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูมสูงชันหรือเป็นเปลวรัศมี มีไรพระศก ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี พระพุทธรูปรุ่นหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิ (หลวงบุริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), 2486: 18) สำหรับรุ่นแรกนั้นทำตามแบบช่างอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละระหว่าง พ.ศ. 1273-1740 (หลวงบุริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), 2486: 16) ครั้งที่มหาวิทยาลัยนาถารุ่งเรืองและได้แพร่หลายไปในประเทศตะวันออกมาก เช่น พม่า ชาว เป็นต้น ส่วนรุ่นหลังนั้นทำตามแบบช่างชาวล้านนา

ในยุคสมัยเชียงแสน ซึ่งอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 21 พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนี้ถือว่าเป็นฝีมือของช่างไทย ซึ่งได้เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศนี้มาตั้งแต่โบราณ พบทั่วไปในมณฑลพายัพ แต่ที่พบใน เมืองเชียงแสนเก่า เป็นชนิดฝีมือช่างดีงามกว่าที่พบในจังหวัดอื่น ทางโบราณคดีจึงใช้เป็นคำเรียกชื่อของ พระพุทธรูปสมัยนี้แบ่งออกเป็น 2 รุ่น คือ รุ่นแรกทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์ปาละ ซึ่งเจริญในอินเดียระหว่าง พ.ศ.1273 - 1740 ส่วนรุ่นหลังเป็นของไทยชาวล้านนาและล้านช้าง ทำตามแบบ

อย่าง พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีลักษณะต่างไปจากเชียงแสนรุ่นแรกมาก พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนนี้มีพระนั่งเป็นส่วนมาก พระยืนมีน้อยและสร้างด้วยโลหะเป็นพื้น ส่วนมากนิยมหล่อด้วยสำริดเป็นโลหะผสม สัดส่วนหลักที่ผสม ได้แก่ ทองคำ ทองแดง และทองเหลือง (สันติ เล็กสุขุม, 2534: 35)

ภาพที่ 4 พระพุทธรูปทรงเครื่องศิลปะล้านนา พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยา

พระพุทธรูปปฏิมาสมัยอยุธยากำเนิดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-24 แบ่งออกได้เป็น 3 ยุค ได้แก่ พระพุทธรูปปฏิมาในยุคต้น เริ่มตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง(พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ นับเป็น พระพุทธรูปปฏิมาแบบอู่ทองอย่างแท้จริง เชื่อว่าได้แบบอย่างมาจากพระพุทธรูปปฏิมาอู่ทองบริสุทธิ์ เช่น พระเจ้าพนัญเชิง ในวิหารวัดพนัญเชิง ต่อมานิยมสร้างแบบอู่ทองรุ่นที่ 3 ขึ้น เช่นพระพุทธรูปปฏิมาขนาดย่อมจำนวน 356 องค์ เพื่อ บรรจุลงในพระปรางค์ใหญ่ของวัดราชบูรณะ ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 พุทธ

ลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาสกุลอุททองส่วนใหญ่ มีลักษณะพระวรกายสูงชลุต พระพักตร์มีไร พระศกเป็นกรอบ รอบวงพระพักตร์ พระหนูป้านเป็นรูปคางคน ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ฐานมักเป็นแบบหน้ากระดานอ่อนเป็นร่องเว้าเข้าไปข้างใน พระพุทธรูปปฏิมาส่วนมากมักสร้างเป็นปางมารวิชัย นั่งสมาธิราบ พระพุทธรูปอุททองแบ่งออกได้เป็น 3 รุ่น ดังนี้

พระพุทธรูปอุททองรุ่นหนึ่ง อยู่ระหว่างพุทธ คือศตวรรษที่ 17-18 ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยทวารวดีผสมลพบุรี พระวรกายสูงชะลูด พระโอษฐ์ไม่แบะพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่ยาวกว่า

พระพุทธรูปอุททองรุ่นสอง กำเนิดระหว่างพุทธศตวรรษที่ 18-19 ได้รับอิทธิพลจากสมัยลพบุรีมากขึ้น ไม่มีความอ่อนช้อยงดงามเหมือนสุโขทัย นิยมเรียกว่า “พระอุททองหน้าแก่” พระพุทธรูปปฏิมามีพุทธลักษณะ พระพักตร์เป็นรูปเหลี่ยม มีไรพระศก พระขนงเป็นเส้นตรง พระว้าง พระพักตร์เคร่งเครียดขึงขัง พระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิง จีวรบางแนบเนื้อ พระวรกายสูงชะลูด สังฆาฏิแข็งกระด้าง พระนาสิกและพระหัตถ์พระพาหาค้ำยคนจริง

ภาพที่ 5 พระมหาจักรพรรดิ วัดพระเมรุราชิการาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระพุทธรูปปฏิมาอุ่ทองรุ่นที่สาม อยู่ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นที่นิยมแพร่หลายหลายในพระนครศรีอยุธยา มาก ซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่สอง ได้โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุไว้ในกุฏิพระปรางค์วัดราชบูรณะเกือบ 400 องค์ พระพุทธรูปปฏิมาอุ่ทองรุ่นนี้มีพุทธลักษณะเหมือนอุ่ทองรุ่นที่สอง ต่างกันตรงที่พระพักตร์ เท่านั้น คือ พระพักตร์กลมยาวแบบรูปไข่ของสุโขทัย พระขนงเป็นเส้นโค้ง พระรัศมีเป็นรูปเปลวเพลิง แต่ก็ยังได้รับอิทธิพลจากลพบุรีอยู่บ้างคือ กรอบไร พระศก และสัดส่วนของพระพุทธรูป นิยมเรียกว่าพระอุ่ทองหน้าหนุ่ม พระพุทธรูปอุ่ทองรุ่นนี้ยังแบ่งออกได้อีก 2 แบบ คือ อุ่ทองสุโขทัย มีความงดงาม อ่อนช้อย นุ่มนวล แบบพระพุทธรูปสกุลช่างสุโขทัยอุ่ทองอยุธยา พุทธลักษณะซึ้งซึ้ง กระจ่าง คล้ายมนุษย์ตามแบบอุ่ทองเดิม แต่พระพักตร์และพระรัศมี จะนำเอาแบบสุโขทัยมาใช้

ภาพที่ 6 พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนครศรีอยุธยา

ยุคที่กลาง เป็นศิลปะอยุธยาโดยแท้กำเนิดขึ้นในสมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราวพุทธศักราช 1991-2031 พระพุทธรูปภูมามีลักษณะพระพักตร์และพระรัศมีตามแบบสุโขทัย ไรพระศกเล็กตามแบบอุ้มทอง สังขมาภูมิตั้งใหญ่กว่าสุโขทัยแต่ปลายสังขมาภูมิตั้งเป็นเส้นตรงหรือทำเป็นสองแฉกลงมาตามแบบอุ้มทอง พระพุทธรูปภูมา ยุคนี้จะรับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัยเป็นส่วนใหญ่ พระพุทธรูปภูมาที่สำคัญในสมัยนี้เช่น พระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเข้าใจว่าสร้างตามแบบพระอัฐารสในกรุงสุโขทัย เป็นพระพุทธรูปภูมาที่มีขนาดใหญ่ และมีค่ามากที่สุด ในกรุงศรีอยุธยา หุ้มด้วยทองคำหนัก 286 ชั่ง (22,880 บาท) แต่ถูกข้าศึกลอกเอาทองที่หุ้มองค์พระไปเมื่อตอนที่กรุงแตก ครั้งที่ 2

ยุคสุดท้าย เริ่มตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พุทธศักราช 2198 นิยมสร้างแบบทรงเครื่องใหญ่ และทรงเครื่องน้อย ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปภูมายืนปางประทานอภัย ปางห้ามญาติ หรือปางห้ามสมุทร พระพุทธรูปภูมาแบบทรงเครื่องน้อย สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจากพระพุทธรูปภูมายืนปางประทานอภัยในสมัยลพบุรี ที่แผ่อิทธิพลมาถึงสุโขทัย อีกต่อหนึ่ง เครื่องประดับองค์พระพุทธรูปภูมานั้นเป็นศิลปะของอยุธยาเอง ซึ่งที่ต่างจาก สมัยสุโขทัยก็คือ มงกุฎของพระพุทธรูปสมัยอยุธยา มักทำเป็นครีบบิ้นออกมาทั้งสองข้างเหนือพระกรรณ และทรง พระกุ่มทล บางองค์มีสังวาลและพารุฎทองประดับด้วย พระพุทธรูปภูมาแบบทรงเครื่องใหญ่ จะทรงเครื่องอย่างเต็มยศ มีทั้งมงกุฎแบบชฎาใหญ่ สังวาลทับทรวง ชายไหว ชายแครง กำไลพระบาท และพระบาทจะสวมฉลองพระบาทเชิงงอน เช่น พระพุทธรูปภูมาทรงเครื่องสมัยอยุธยา คือ พระประธานในอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพระนามว่า พระพุทธรูปนิมิตรวิจิตรโมลีศรี สรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ ยุคหลังตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ. 2034 จน พ.ศ. 2325) ลักษณะ ทำวงพระพักตร์และเกตุมาลาตามแบบอย่างสมัยสุโขทัยทั้งนั้น ต่างแต่โดยมากมีไรพระศก และสังขมาภูมิตั้งใหญ่ กับถ้าทรงเครื่องเกตุมาลาทำเป็นอย่างกันหอยหลายๆชั้นบ้าง เป็นอย่างมงกุฎเทวรูป แบบสมัยลพบุรีบ้างเท่านั้น ทำเป็นปางต่างๆ ดังนี้คือ ปางไสยา ทำด้วยโลหะและปูนปั้น ปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ และสมาธิเพชร(แต่มีน้อย) ทำด้วยศิลา โลหะ และปูนปั้น ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ ทำด้วยศิลา โลหะ และปูนปั้น ปางประทานอภัย มีทั้งอย่างยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้าง ทำด้วยโลหะ ปางปาลีไลยกะ ทำด้วยโลหะและปูนปั้น ปางลีลา ทำด้วยโลหะ

พระพุทธรูปแบบทรงเครื่องน้อย สันนิษฐานว่าได้แบบอย่างมาจากพระพุทธรูปมาเยือนปางประธานอภัยในสมัยลพบุรี ที่แผ่อิทธิพลมาถึงสุโขทัยอีกต่อหนึ่ง เครื่องประดับองค์พระพุทธรูปนั้นเป็นศิลปะของอยุธยาเอง ซึ่งที่ต่างจาก สมัยสุโขทัยก็คือ มงกุฏของพระพุทธรูปมาสมัยอยุธยามักทำเป็นครีบบิ้นออกมา ทั้งสองข้างเหนือพระกรรณ และทรง พระกฤษณะปางองค์มีสังวาลและพารุรัตทองกรประดับด้วย

พระพุทธรูปแบบทรงเครื่องใหญ่ จะทรงเครื่องอย่างเต็มยศ มีทั้งมงกุฏแบบชฎาใหญ่ สังวาลทับทรวง ชายไหว ชายแครง กำไลพระบาท และพระบาทจะสวมฉลองพระบาทเชิงงอน เช่น พระพุทธรูปมาทรงเครื่องสมัยอยุธยา คือ พระประธานในอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพระนามว่า พระพุทธรุณิมิตรวิชิตมารโมลีศรี สรรเพชญบรม ไตรโลกนาถ

สืบเนื่องจากคติความเชื่อเรื่อง ‘พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ’ เริ่มมีบทบาทอย่างเด่นชัดในช่วงกรุงศรีอยุธยา นอกเหนือจากรูปแบบการปกครองที่เปลี่ยนไปจากสมัยสุโขทัยโดยสิ้นเชิงแล้ว รูปแบบของศิลปะก็ได้รับอิทธิพลจากขอมในสมัยที่ขอมเรืองอำนาจด้วยเช่นกัน ศิลปะพระพุทธรูปของขอมตั้งแต่ยุค Angkorian ไม่ว่าจะเป็นศิลปะนครวัด บาปวน บายน ที่ปรากฏลักษณะทรงเครื่อง รวมถึงพระบูชาและพระเครื่องนั้น ได้ถ่ายทอดอิทธิพลเข้ามาในศิลปะอยุธยาแทบทั้งสิ้น สังเกตได้อย่างเด่นชัดจาก ‘พระพุทธรูปและพระเครื่อง’ ที่ปรากฏในยุคนั้น องค์พระจะแลดูสง่างามและฉลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบกษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองคอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ ที่เรียกกันในนาม “พระพุทธรูปทรงเครื่อง” ซึ่งนอกจากเหนือจากมูลเหตุดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีข้อสันนิษฐานอีกหลายประการ เช่น สร้างตามพระพุทธรูปประวัติ ตอน ‘พระพุทธรเจ้าทรงทรมานพระมหาชมพู’ ที่ปรากฏอยู่ในมหาชมพูตีสสูตรว่า “พระมหาชมพู เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธรเจ้าจึงเนรมิตพระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมพูลดทิฐิมานะ หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา” หรือ สร้างตามคติพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ที่จะหมายถึง ‘อนาคตพุทธเจ้า’ เป็นต้น

พระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏในรูปแบบ “พระเครื่อง” มีอาทิ พระร่วงหลังรางปืน พระร่วงหลังลายผ้า พระนารายณ์ทรงปืน พระปางนาคปรก พระเทริดชนก ฯลฯ ซึ่งดูจากอายุของพระเครื่องและพุทธศิลปะองค์พระแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างในสมัยขอมเรือง

อำนาจและสร้างโดยกษัตริย์เจ้าผู้ครองแคว้น พระพุทธรูปทรงเครื่อง ยังมีความหมายในหลาย ‘นัย’ เช่น เรื่องการรวมร่างกษัตริย์ให้เป็นเทวราชา, การนับถือพระพุทธรูปเจ้าว่าอยู่ในวาระกษัตริย์ และยังเป็น การอธิบายความว่า กษัตริย์ของสยามประเทศเป็น ‘หน่อพระพุทธรูปเจ้า’ หรือผู้สืบเชื้อสายจากพระพุทธรูปโดยตรง เป็นต้น ในสยามประเทศ การสร้าง พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย ในราวพุทธศตวรรษที่ 22-23 จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 24 โดยแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย และพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่

พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย’ เป็นพระพุทธรูปที่มีเค้าโครงศิลปะบาปวน ศิลปะบายวน อาจทำเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก หรือ ‘พระชัยพุทธมหานาค’ ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโปรดฯ ให้จำลองขึ้นทั้งหมด 23 องค์ และพระราชทานไปประดิษฐานยังที่ต่างๆ ในขอบเขตของพระราชอำนาจ เช่นที่เมืองละโว้หรือลพบุรี เป็นต้น ที่มาปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา มีการแต่งองค์ทรงเครื่อง เช่น สวมเทริด หรือศิราภรณ์ มีกุณฑล (ตุ้มหู) สังกวาลทับทรวง ปั้นเหง้า สนับเพลลา รองพระบาท ฯลฯ แต่ยังไม่เต็มยศ สำหรับ พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่’ เริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางเรื่อยมา องค์พระพุทธรูปจะทรงเครื่องขัตติยราชแบบกษัตริย์อย่างเต็มยศมากขึ้น เช่น สวมมงกุฎ มีกรรเจียกจอน ตกแต่งเครื่องถนิมพิมพาพรอาทิ กุณฑล พาหุรัด ข้อพระกร อัมรงค์ สร้อยสังวาล ทับทรวง ปั้นเหง้า สนับเพลลา ชายไหว กำไลพระบาท รองพระบาท อย่างอลังการ เช่น พระพุทธรูปนิมิตรวิจิตรมารโมลีสรีสรเพชญบรมไตรโลกนาถ วัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งนับเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด

พระพุทธรูปศิลปะแบบอยุธยา อาจแบ่งเป็น 4 ยุค คือ ยุคที่ 1 นับแต่รัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง ประมาณ พ.ศ.1893 นิยมสร้างพระพุทธรูปตามแบบขอม ยุคที่ 2 นับแต่รัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ นิยมสร้างตามแบบสุโขทัย ที่น่าสังเกตคือ มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามเรื่องนิบาตชาดกทั้ง 550 ชาติ นับแต่รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ประมาณ พ.ศ. 2173 นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องตามแบบขอมผสมไทย ตามแบบพระพุทธรูปที่นครวัด นครธม ยุคที่ 4 นับแต่รัชสมัยพระเจ้าบรมโกศเป็นต้นไป นอกจากนี้ยังนิยมทำ “พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน ประทานอภัย” ใน 3 แบบ คือ ปางห้ามสมุทร คือ ยกพระหัตถ์ทั้งสองขึ้น ปางห้ามญาติ ยกพระหัตถ์ขวา และ ปางห้ามพระแก่นจันทน์ คือ ยกพระหัตถ์ซ้าย ส่วน “พระพุทธรูป

ทรงเครื่อง ประทับนั่ง” นิยมทำ ปางมารวิชัย ล่วงมาในสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ระยะแรกแม้จะมีการสืบทอดงานศิลปะจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ต่อมาเค้าเงื่อนพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ปรากฏเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง อาจสืบเนื่องจากการสร้างเครื่องทรง ‘พระพุทธรูปมหาณีรัตนปฏิมากร หรือ พระแก้วมรกต’ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) ทรงสร้างถวายในลักษณะของเครื่องทรงเยี่ยงกษัตริยาธิราช ต่อมาปรากฏชัดเจนมากขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ปางห้ามสมุทรขึ้น 2 พระองค์ และถวายพระนามว่า ‘พระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลก’ และ ‘พระพุทธรูปเลิศล้ำสุลาลัย’ (ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ทรงเปลี่ยนสร้อยพระนามเป็น ‘นวลาลัย’) ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เรียกกันในนาม “พระรัตนฯ” จากนั้นก็เริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลายมากขึ้น ให้สังเกตที่พระพักตร์และพระศอกจะมีลักษณะแข็งเหมือนหุ่นกระบอก เข้าใจว่าไม่นิยมให้พระพุทธรูปแสดงอารมณ์และความรู้สึก นอกจากนี้ยังเห็นได้ชัดเจนว่ามีอิทธิพลของจีนปรากฏอยู่ อาจเนื่องจากรัชกาลที่ 3 ทรงติดต่อกับชาวยกกับจีนตั้งแต่ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์แล้วก็เป็นได้

พระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยรัตนโกสินทร์

พระพุทธรูปทรงเครื่อง หรือพระพุทธรูปปางปราบพระยาชมพู เป็นพระพุทธรูปที่ฉลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบกษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ เกี่ยวกับบทความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการด้วยกัน คือ ประการแรกสร้างตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาทสร้างตามพระพุทธรูปประวัติตอนพระพุทธเจ้าทรงทราบพระมหาชมพู ซึ่งเป็นเรื่องราวการอธิบายทางประวัติมานวิทยาของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในมหาชมพูบดินสูตรว่า “พระมหาชมพู เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตพระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมพูลดทิฐิมานะ หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา” ประการที่สอง หมายถึง คติที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะเทวราชา ผสมผสานกับพุทธราชา ตามลัทธิเทวราช และอีกประการหนึ่ง ตามคติพุทธศาสนามหายาน อาจจะหมายถึง อนาคตพุทธเจ้าพระพุทธรูปปางต่างๆ พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย

(ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23) ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 24) พระพุทธรูปทรงเครื่องแบ่งเป็น 2 แบบ คือ แบบทรงเครื่องใหญ่ และแบบทรงเครื่องน้อย นอกจากนี้แล้วยังนิยมทำพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนประทานอภัย 3 แบบ คือ 1.ประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ เรียก ปางห้ามสมุทร 2.ประทานอภัยพระหัตถ์ขวา เรียก ปางห้ามญาติ และ 3.ประทานอภัยพระหัตถ์ซ้าย เรียก ปางห้ามพระแก่นจันทน์ ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่ง นิยมทำปางมารวิชัย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ภาพที่ 7 พระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทร อโศกวนิชวัดพระแก้ว พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรือง ได้ทรงสร้าง พระพุทธรูปจำนวนมาก เช่น พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระเศรษฐมุนี พระพุทธไตรรัตนายก (หลวงพ่อด) พระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ เป็นพระนอนที่มีความงดงามโดยเฉพาะที่ฝ่าพระบาท ทำเป็นลายประดับมุกภาพมงคลร้อยแปด และพระองค์ยังทรงเป็นผู้ริเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปางห้ามสมุทรถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเป็นพุทธลักษณะทรงเครื่องใหญ่เต็มยศ ประดับกระจกหรือเนาวรัตน์ทั้งองค์

พระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนมากนิยมทำปางห้ามสมุทร พระพักตร์ดูเรียบเฉยเหมือนหน้าหุ่นตัวพระของโขน ยังมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ประทับอยู่บนฐานที่ลดหลั่นกันหลายชั้น ลวดลายละเอียด งดงาม มีผ้าทิพย์ประกอบคู่รับกับองค์พระทรงเครื่องทั้งยังมีฉัตรประกอบทุกองค์ แม้แต่พระสาวกส่วนบัวที่อยู่ชั้นในสุดมีการทำลวดลายอย่างละเอียด เชื่อว่าได้แรงบันดาลใจจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูร้อน ยังมีปรากฏพระพุทธรูป แบบจีวรดอก คือลวดลายดอกดวงที่จีวร เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูฝน

พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปที่จำลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบกษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ เกี่ยวกับคติความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการด้วยกัน คือ ประการแรกสร้างตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาท สร้างตามพระพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าทรงทรมานพระมหาชมพู ซึ่งเป็นเรื่องราวการอธิบายทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในมหาชมพูตีสสูตรว่า “พระมหาชมพู เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงเนรมิตพระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมพูลดทิฐิมานะ หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา” ประการที่สอง หมายถึง คติที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะเทวราชา ผสมผสานกับพุทธราชา ตามลัทธิเทวราชา และอีกประการหนึ่ง ตามคติพุทธศาสนามหายาน อาจจะมีหมายถึง อนาคตพุทธเจ้า

ภาพที่ 8 พระมหาจักรพรรดิ วัดนางนอง กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปที่ฉลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบ กษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ เกี่ยวกับคติความเชื่อในการ สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการด้วยกัน คือ ประการแรกสร้าง ตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาท สร้างตามพระพุทธรูปประวัติตอนพระพุทธเจ้า ทรงทรมานพระมหาชมภู ซึ่งเป็นเรื่องราวการอธิบายทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปทรง เครื่อง ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในมหาชมภูปติสูตรว่า “พระมหาชมภู เป็นพระมหากษัตริย์ ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงเนรมิต พระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมภูลดทิฐิมานะ หัน

มายอมรับนับถือพระพุทธศาสนา” ประการที่สอง หมายถึง คติที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ทรงดำรงอยู่ในฐานะเทวราชา ผสมผสานกับพุทธราชา ตามลัทธิเทวราช และอีกประการหนึ่ง ตามคติพุทธศาสนamahayan อาจหมายถึง อนาคตพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางต่างๆ พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23) ถึง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 24) พระพุทธรูปทรงเครื่องแบ่งเป็น 2 แบบ คือ แบบทรงเครื่องใหญ่ และแบบทรงเครื่องน้อย นอกจากนี้แล้วยังนิยมทำพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนประธานอภัย 3 แบบ คือ 1.ประธานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ เรียก ปางห้ามสมุทร 2.ประธานอภัยพระหัตถ์ขวา เรียก ปางห้ามญาติ และ 3.ประธานอภัยพระหัตถ์ซ้าย เรียก ปางห้ามพระแก่นจันทน์ ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่ง นิยมทำปางมารวิชัย ใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นยุคที่พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรือง ได้ทรงสร้าง พระพุทธรูปจำนวนมาก เช่น พระพุทธตรีโลกเชษฐ พระเสด็จมุนี พระพุทธรูปไตรรัตนายก (หลวงพ่อด) พระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ เป็นพระนอนที่มีความงดงามโดยเฉพาะที่ฝ่าพระบาท ทำเป็นลายประดับมุกภาพมงคลร้อยแปด และพระองค์ยังทรงเป็นผู้ริเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปางห้ามสมุทร ถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเป็นพุทธลักษณะทรงเครื่องใหญ่เต็มยศ ประดับกระจกหรือเนาวรัตน์ทั้งองค์

พระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนมากนิยมทำปางห้ามสมุทร พระพักตร์ดูเรียบเฉยเหมือนหน้าหุ่นตัวพระของโขน ยังมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ประทับอยู่บนฐานที่ลดหลั่นกันหลายชั้น ลวดลายละเอียด งดงาม มีผ้าทิพย์ประกอบคู่รับกับองค์พระทรงเครื่องทั้งยังมีฉัตรประกอบทุกองค์ แม้แต่พระสาวกส่วนบัวที่อยู่ชั้นในสุดมีการทำลวดลายอย่างละเอียด เชื่อว่าได้แรงบันดาลใจจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูร้อน ยังมีปรากฏพระพุทธรูป แบบจิวรดอก คือลวดลายดอกดวงที่จิวร เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูฝน

ภาพที่ 9 พระแก้วมรกต (องค์จำลอง) ทรงเครื่อง 3 ฤดู

การสร้างพระพุทธรูปตามคตินิยมไทย ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 (พ.ศ.2325) ไม่ทรงประสงค์ที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาใหม่ เพราะทรงพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปโบราณซึ่งถูกทิ้งไว้ชำรุดทรุดโทรมในที่ต่าง ๆ มาบูรณะ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (พ.ศ.2352) และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367) เริ่มมีการสร้างพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระประธาน เช่น พระประธานวัดราชโอรส พระประธานวัดสุทัศน์พระประธานวัดราชนัดดาราม และพระประธานวัดเฉลิมพระเกียรติเป็นต้น พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สืบค้นคัดเลือกพุทธอิริยาบถในพุทธประวัติ กำหนดเป็นปางต่าง ๆ รวม 40 ปาง ดังนี้

รายการ	
1) ปางทุรกิรียา	21) ปางห้ามพระแก่นจันทน์
2) ปางรับมรุปายาส	22) ปางนาคาวโลก
3) ปางลอยถาด	23) ปางปลงพระชนม์

4) ปางทรงรับหว่านาคา	24) ปางรับอุทกัณฑ์
5) ปางมารวิชัย	25) ปางสรงน้ำ
6) ปางสมาธิ	26) ปางยืน
7) ปางถวายเนตร	27) ปางคันธารราชู
8) ปางจกรมแก้ว	28) ปางรำพึง
9) ปางประสานบาตร	29) ปางสมาธิเพชร
10) ปางฉันทสมอ	30) ปางสำแดงชราธรรม
11) ปางลีลา	31) ปางประดิษฐานพระพุทธบาท
32) ปางสำแดงโอฬาริกนิมิตร	12) ปางประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา
33) ปางรับผลมะม่วง	13) ปางปลงกรรมฐาน
14) ปางห้ามสมุทร	34) ปางขับพระวัคกสิ
15) ปางอุ้มบาตร	35) ปางไสยา
36) ปางฉันทมรุปายาส	16) ปางภุตตาทกิจ
37) ปางห้ามมาร	17) ปางพระเกศธาตุ
18) ปางเสด็จลงเรือขนาน	38) ปางสนเข็ม
19) ปางห้ามญาติ	39) ปางซื้อครสาวก
20) ปางพระปาเลไลยก์	40) ปางเปิดโลก

พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ทรงสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ตามที่กำหนดไว้นี้เพียง 33 ปาง นอกจากนี้ยังมีปางสัตตมหาสถานอีก 7 ปาง เช่น ปางนั่งขัดสมาธิใต้ต้นโพธิ์ ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เช่นกัน พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ขณะทรงผนวชอยู่ ทรงสร้างพระพุทธรูปแล้วถวายพระนามว่า “พระสัมพุทธพรรณี” ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชีด้านหน้าในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อจากนั้น คติการสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นที่นิยมของพุทธศาสนิกชนไทย

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปที่ฉลองพระองค์ทรงเครื่อง ขัตติยราชแบบกษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ เกี่ยวกับคติ ความเชื่อในการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการด้วยกัน คือ ประการแรกสร้างตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาท สร้างตามพระพุทธรูปประวัติ ตอนพระพุทธรูปเจ้าทรงثمانพระมหาชมภู ซึ่งเป็นเรื่องราวการอธิบายทางประติมานวิทยา ของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในมหาชมภูตีสสูตรว่า “พระมหาชมภู เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธรูปเจ้าจึงเนรมิตพระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมภูลดทิฐิมานะ หันมายอมรับนับถือพระพุทธรูปศาสนา” ประการที่สอง หมายถึง คติที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะเทวราชา ผสมผสานกับพุทธรราชา ตามลัทธิเทวราช และอีกประการหนึ่ง ตามคติพุทธศาสนามหายาน อาจจะหมายถึง อนาคตพุทธเจ้า

พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นพระพุทธรูปที่ฉลองพระองค์ทรงเครื่องขัตติยราชแบบ กษัตริย์ เช่น สวมมงกุฏ กรองศอทับทรวง ฉลองพระบาท ฯลฯ เกี่ยวกับคติความเชื่อในการ สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องนี้ มีข้อสันนิษฐานไว้หลายประการด้วยกัน คือ ประการแรกสร้าง ตามคติความเชื่อของศาสนาพุทธ ลัทธิเถรวาท สร้างตามพระพุทธรูปประวัติตอนพระพุทธรูปเจ้า ทรงثمانพระมหาชมภู ซึ่งเป็นเรื่องราวการอธิบายทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปทรง เครื่อง ตามเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในมหาชมภูตีสสูตรว่า “พระมหาชมภู เป็นพระมหากษัตริย์ ที่มีบุญญาธิการและมีฤทธานุภาพมาก ไม่ยอมรับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธรูปเจ้าจึงเนรมิต พระองค์เป็นอย่างพระมหาจักรพรรดิ ทรงแสดงธรรมโปรดจนพระมหาชมภูลดทิฐิมานะ หัน มายอมรับนับถือพระพุทธรูปศาสนา” ประการที่สอง หมายถึง คติที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ทรงดำรงอยู่ในฐานะเทวราชา ผสมผสานกับพุทธรราชา ตามลัทธิเทวราช และอีกประการหนึ่ง ตามคติพุทธศาสนามหายาน อาจจะหมายถึง อนาคตพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางต่างๆ พระพุทธรูปทรงเครื่อง เป็นที่นิยมอย่างมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย (ราวพุทธศตวรรษที่ 22-23) ถึง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ 24) พระพุทธรูปทรงเครื่องแบ่งเป็น 2 แบบ คือ แบบทรงเครื่องใหญ่ และแบบทรงเครื่องน้อย นอกจากนี้แล้วยังนิยมทำพระพุทธรูปทรง เครื่องประทับยืนประทานอภัย 3 แบบ คือ 1.ประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ เรียก ปางห้ามสมุทร 2.ประทานอภัยพระหัตถ์ขวา เรียก ปางห้ามญาติ และ 3.ประทานอภัยพระหัตถ์ซ้าย

เรียก ปางห้ามพระแก่นจันทน์ ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่ง นิยมทำปางมารวิชัย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นยุคที่พระพุทธรูปศาสนาใต้เจริญรุ่งเรือง ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก เช่น พระพุทธรูปตรีโลกเชษฐ์ พระเสฐฒมมุนี พระพุทธรูปไตรรัตนายก (หลวงพ่อดโต) พระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนฯ เป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ เป็นพระนอนที่มีความงดงามโดยเฉพาะที่ฝ่าพระบาท ทำเป็นลายประดับมุกภาพมงคลร้อยแปด และพระองค์ยังทรงเป็นผู้ริเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งปางห้ามสมุทรถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่องใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเป็นพุทธรูปลักษณะทรงเครื่องใหญ่เต็มยศ ประดับกระจกหรือเนาวรัตน์ทั้งองค์

พระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนมากนิยมทำปางห้ามสมุทร พระพักตร์ดูเรียบเฉยเหมือนหน้าหุ่นตัวพระของโขน ยังมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ประทับอยู่บนฐานที่ลดหลั่นกันหลายชั้น ลวดลายละเอียด งดงาม มีผ้าทิพย์ประกอประดับกับองค์พระทรงเครื่องทั้งยังมีฉัตรประกอทุกองค์ แม้แต่พระสาวกส่วนบัวที่อยู่ชั้นในสุดมีการทำลวดลายอย่างละเอียด เชื่อว่าได้แรงบันดาลใจจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูร้อน ยังมีปรากฏพระพุทธรูป แบบจีวรดอก คือลวดลายดอกดวงที่จีวร เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากพระแก้วมรกตในเครื่องทรงชุดประจำฤดูฝน

พระพุทธรูปสำคัญของไทย สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่อง อันเป็นที่รู้จักทั่วโลกคือ พระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากร หรือ พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวไทย ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวัดพระแก้ว นอกจากนี้แล้วยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องอันเป็นที่รู้จักของชาวไทย เช่น พระพุทธรูปมิตติวิจิตรโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ พระประธานในอุโบสถของวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ใหญ่ที่สุดในโลกคือ หลวงพ่อกษัตริย์ภรณ์มณีศรีปฐม พระพุทธรูปในวิหาร วัดพระธาตุจอมศีล ต.บ้านถ้ำ อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา ในขณะที่พระพุทธรูปไสยาสน์ทรงเครื่อง หรือพระนอน ซึ่งเข้าใจว่ามีอยู่แห่งเดียวในประเทศไทยคือ พระพุทธรูปทรงเครื่องโนรา วัดพระทอง หรือวัดพระผุด จ.ภูเก็ต และพระทรงเครื่องในอุโบสถวัดนางนอง เขต บางขุนเทียน กทม.สร้างโดยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น

ส่วนสถานที่จัดพระพุทธรูปทรงเครื่องมากที่สุดคือ ในพิพิธภัณฑวัดบุพผาราม กทม. ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 29, 2564: ออนไลน์)

พระพุทธรูปสำคัญของไทย สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่อง อันเป็นที่รู้จักทั่วโลกคือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร หรือ พระแก้วมรกต เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวไทย ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวัดพระแก้ว นอกจากนี้แล้วยังมีพระพุทธรูปทรงเครื่องอันเป็นที่รู้จักของชาวไทย เช่น พระพุทธนิมิตวิชิตมารโมลีศรีสรรเพชญ์บรมไตรโลกนาถ พระประธานในอุโบสถของวัดหน้าพระเมรุ จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งถือเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสมัยอยุธยาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องที่ใหญ่ที่สุดในโลกคือ หลวงพ่อพุกกะยาภรณ์มณีศรีปฐม พระพุทธรูปในวิหาร วัดพระธาตุจอมศีล ต.บ้านถ้ำ อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา ในขณะที่พระพุทธรูปไสยาสน์ทรงเครื่อง หรือพระนอน ซึ่งเข้าใจว่ามีอยู่แห่งเดียวในประเทศไทยคือ พระพุทธรูปทรงเครื่องโนรา วัดพระทอง หรือวัดพระผุด จ.ภูเก็ต และพระทรงเครื่องในอุโบสถวัดนางนอง เขต บางขุนเทียน กทม.สร้างโดยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น ส่วนสถานที่จัดพระพุทธรูปทรงเครื่องมากที่สุดคือ ในพิพิธภัณฑวัดบุพผาราม กทม. ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

โดยภาพรวมการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาสมัยนี้ มีพุทธลักษณะศิลปะสุโขทัยและอยุธยาผสมกัน ต่างแต่เกตุมาลาสูงกว่าสมัยสุโขทัยและอยุธยา กับเส้นพระศกละเอียดกว่าขนาดเล็กขอบทำตามอย่างสมัยเชียงแสน แต่มักจะผสมกันไม่เหมือนลักษณะของพระพุทธรูปปฏิมาเชียงแสนแท้

ในช่วงรัชกาลที่ 1 สร้างพระพุทธรูปปฏิมาขึ้นใหม่น้อยมาก เนื่องจากอยู่ในช่วงสร้างเมืองมีการบูรณปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมาโบราณ ซึ่งทิ้งทรุดโทรมอยู่ที่เมืองเหนือเกือบ 1200 องค์เศษ พระพุทธรูปปฏิมาที่เป็นพระประธานอยู่ในวัดสำคัญๆ ในพระนคร จึงเป็นพระพุทธรูปปฏิมาสมัยอื่นซึ่งเชิญมา พระพุทธรูปปฏิมาที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ 1 ที่โดดเด่นคือพระประธานในวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นพระพุทธรูปปฏิมาก่ออิฐถือปูน มีพระนามว่าพระศรีสรรเพชญ์ สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคล (กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2543: 291) จากงานดังกล่าวทำให้เห็นว่าการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในสมัยนี้เรียนแบบศิลปะอยุธยา กล่าวคือ พระพุทธรูปปฏิมามีพระพักตร์อยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม สี่พระพักตร์ดูเคร่งขรึม พระ

วรกายหนาใหญ่ สันขาใหญ่เป็นแผ่นใหญ่ แสดงให้เห็นรูปแบบที่ถ่ายทอดมาจากพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะอยุธยาในยุคต้นอยู่มาก

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูปปฏิมามีพุทธลักษณะเป็นอยุธยาอย่างแท้จริง สืบเนื่องจากเส้นพระขนงและเปลือกพระเนตร พระโอษฐ์หยักแบบอยุธยา ยังไม่เป็นแบบเรือประทุนแบบรัชกาลที่ 3 ลักษณะที่เป็นรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชกาลที่ 1 คือ การทำสันขาใหญ่เป็นแผ่นอยู่กึ่งกลางพระอุระ ยาวลงมาจรดพระนาภี และทำนิ้วพระหัตถ์ ทั้งสี่ยาวเสมอกัน และน่าจะเป็นต้นแบบสำคัญของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาในสมัยต่อมา

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก มีการสร้างศาสนสถานขึ้นมาใหม่ พร้อมกับการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาขนาดใหญ่เพื่อประดิษฐานเป็นพระประธาน การสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและมีจำนวนมาก ทำให้พัฒนาการทางด้านรูปแบบที่โดดเด่นลักษณะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมัยรัชกาลที่ 3 ขึ้น

พุทธลักษณะในสมัยรัชกาลที่ 3 คือ พระวรกายเพรียวบาง พระพักตร์ค่อนข้างกลม กิ่งรูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวเพลิง พระขนงโก่ง เส้นขอบเปลือกพระเนตร พระขนงป้ายเป็นแผ่นเช่นเดียวกับพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะอยุธยาตอนปลาย พระเนตรเปิดและมองตรง พระนาสิกค่อนข้างเล็กและโด่ง พระโอษฐ์เล็ก ทรงแยมสรवलเล็กน้อย เส้นพระโอษฐ์อ่อนโค้งเล็กน้อยจนเกือบเป็นเส้นตรง บางครั้งเรียกคล้ายเรือประทุน เรียกพระพักตร์แบบนี้ว่าพระพักตร์แบบหุ่น คือ แสดงความนิ่งและความอ่อนเยาว์ พระหัตถ์เรียวยาวเรียงเสมอกัน พระพุทธรูปปฏิมาที่โดดเด่นในสมัยนี้ได้แก่ พระพุทธตรีโลกเชษฐ ในพระอุโบสถ วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น

นอกจากนี้พระองค์ทรงเป็นผู้เริ่มสร้างพระพุทธรูปปฏิมาทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ทรงเครื่องใหญ่แบบกษัตริย์ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย มีการประดับกระจกหรืออัญมณีสีต่าง ๆ ลงในศิราภรณ์เป็นประกายแวววับ ในสมัยนี้ยังสร้างพระพุทธรูปปฏิมาแบบจิวรดอก คือทำจิวรให้มีลวดลายดอกดวงเพื่อความงดงามแทนจิวรแบบธรรมดา รวมทั้งมีการลงรักชาด ลงยาราชาวดี และปิดทองอีกด้วย

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 งานศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตกที่ขยายตัวเข้ามาในรัตนโกสินทร์ ทำให้รูปแบบการสร้างงานในแบบกึ่งสมจริง คือพุทธลักษณะยังเป็นแบบอุดมคติ แต่ทำจิวรมีรูปร่างเหมือนจริง ไม่มีอุษณิษะหรือเศกมาลา จะสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่

พระเศียรมีขมวดพระเกศาและต่อด้วยพระรัศมีเป็นเปลวเพลิงเลย พระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญในยุคนี้ได้แก่ พระสัมพุทธ-พรตณี ประดิษฐานบนชุกชีในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, 2515: 14)

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นช่วงที่รัตนโกสินทร์รับเอาอิทธิพลของศิลปะเข้ามาอย่างแท้จริงทำให้รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา มีพุทธลักษณะเหมือนมนุษย์สามัญมากขึ้น แต่ยังคงรักษาพุทธลักษณะที่สำคัญไว้ เช่น พระเกตุมาลา พระรัศมีแบบเปลว พระเศียรขมวดเป็นปม ใบพระกรรณยาว คล้ายกับศิลปะแบบพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะคันธารราชู ที่โดดเด่นคือ ที่ประดิษฐานบนหอพระคันธารราชู ในพระบรมมหาราชวัง และที่วัดเบญจมบพิตร และอีกองค์หนึ่งที่แสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร เป็นต้น จนถึงปัจจุบันที่เข้าสู่ศิลปกรรมแบบร่วมสมัย ที่มีการนำรูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาองค์สำคัญหรือศิลปะที่นิยมกลับมาสร้างใหม่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะพระพุทธรูปชินราช ถือว่ามีการจำลองไว้มากที่สุด ตัวอย่าง พระพุทธรูปปฏิมาในสมัยนี้ได้แก่ พระพุทธรูปปฏิมาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระประสงค์ที่จะเฉลิมฉลอง 25 พุทธศตวรรษ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปในรัชกาลของพระองค์ โดยมอบหมายให้ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นผู้ออกแบบพระพุทธรูปปางลีลาคล้ายสมัยสุโขทัย แต่มีลักษณะของมนุษย์สามัญยิ่งขึ้น ประดิษฐานไว้ ณ พุทธมณฑล ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

องค์ความรู้จากการศึกษา

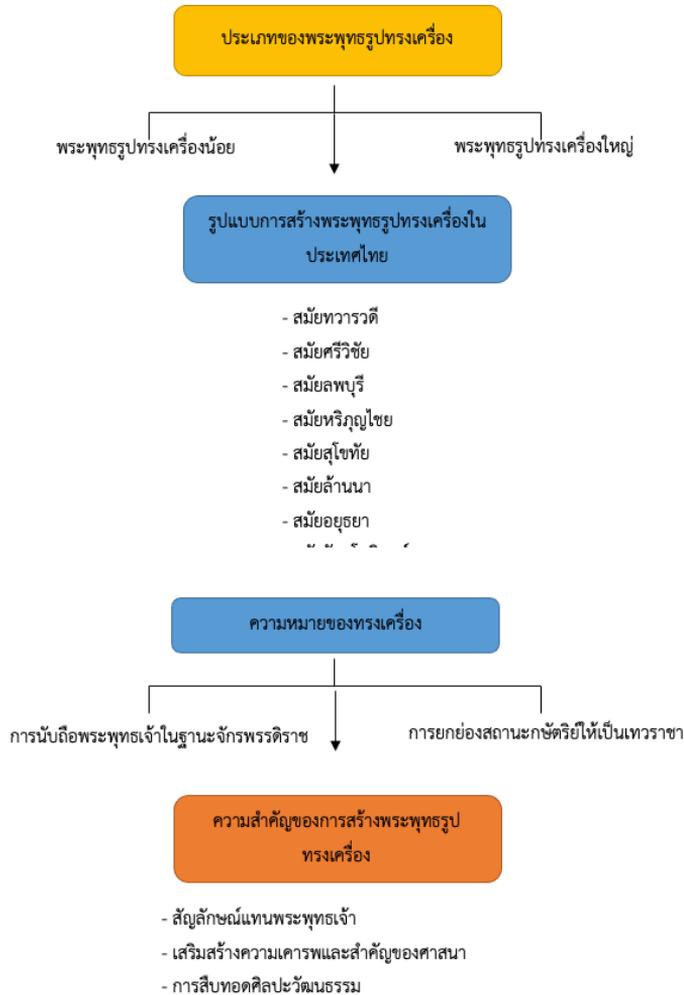
องค์ความรู้จากการศึกษาเรื่อง รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทย สามารถสรุปเป็นแผนผังได้ดังนี้

1) ประเภทของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประกอบด้วย พระพุทธรูปทรงเครื่องน้อย และพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่

2) รูปแบบการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศไทย มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย สมัยลพบุรี สมัยสุโขทัย สมัยสุโขทัย สมัยล้านนา สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์

3) ความหมายของทรงเครื่อง การนับถือพระพุทธรูปเจ้าในฐานะจักรพรรดิราช การยกย่องสถานะกษัตริย์ให้เป็นเทวราชา

ความสำคัญของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ประกอบด้วย สัญลักษณ์แทน พระพุทธเจ้า เสริมสร้างความเคารพและสำคัญของศาสนา และการสืบทอดศิลปะวัฒนธรรม

สรุป

สรุปได้ว่า การสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง นับตั้งแต่มีการสร้างพระพุทธรูปในอินเดีย เเทมามีที่มีหลักฐานคือในสมัยคันธาระ เรียกว่า ศิลปะคันธาระ ต่อมาพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปยังดินแดนต่าง ๆ โดยรอบ พร้อมกับการแตกนิกายเป็นนิกายมหายาน นิกายวัชร

ยาน ลัทธิตันตระ ที่มีการผสมกลมกลืนเข้ากับลัทธิความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ได้ก่อเกิดพัฒนาการการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในประเทศอินเดีย ถือเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธรูปทรงเครื่อง ถูกค้นพบว่ามีการสร้างครั้งแรกในสมัยคุปตะ พระพุทธรูปทรงเครื่องในระยะแรกเริ่มนั้น เป็นพระพุทธรูปสวมเครื่องทรงอย่างพระมหากษัตริย์ โดยเครื่องทรงสามารถถอดออกได้ ในยุคสมัยแรกสันนิษฐานว่าเป็นการสร้างรูปของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้ ปะปนกันกับพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 และนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ก็ปรากฏว่ามีการนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องในศิลปะอินเดียแบบปาละ จนในที่สุด คตินิยมการสร้างพระพุทธรูปจึงแพร่กระจายไปสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งในดินแดนตอนเหนือของอินเดีย คือ อิเบต จีน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ พม่า ล้านนา ล้านช้าง อยุธยา เขมร จากการศึกษาประวัติและพัฒนาการของการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ทำให้ผู้วิจัยพบว่า คติตามแนวพระพุทธศาสนานิกายมหายานนั้นมีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องอยู่เป็นอันมาก เมื่อนำมาผสมผสานกับคติความเชื่อเรื่องผี ที่มีอยู่มาแต่เดิมในภูมิภาคเหล่านี้ ทำให้เกิดการสร้างรูปสัญลักษณ์แทนองค์ศาสดาที่ตนนับถือในฐานะบุคคลผู้อยู่เหนือมนุษย์และธรรมชาติ ซึ่งมีคตินิยมที่สืบทอดมาตั้งแต่ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู ดังนั้น ภาพรวมของการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ในฐานะศาสดาของพระพุทธศาสนา จึงได้มีการสรรเสริญคุณของพระองค์ในฐานะของกษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิ มีการสร้างรูปเคารพขึ้นเพื่อสักการบูชา รวมไปถึงการที่กษัตริย์ได้สร้างรูปของตนเองในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ตามคติความเชื่อทางศาสนา นับเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณในจารีตดั้งเดิมของคนในภูมิภาคนี้กับคติความเชื่อทางศาสนา ซึ่งได้ส่งผลต่อแนวคิดในการสร้างพุทธประติมากรรมศิลปะไทยในเวลาต่อมา

บรรณานุกรม

- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2543). **พระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- นฤทธิ วัฒนภู. (2554). **พื้นฐานประวัติศาสตร์ศิลป์บนแผ่นดินไทย**. กรุงเทพมหานคร : วาดศิลป์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2558). **กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร: ผลิตีเอ็ม.

- พระพิมพ์ลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร). (2533). **ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิ.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2561). “พระมีหนวด” **ศิลปวัฒนธรรม** ฉบับเดือนพฤษภาคม 2538. https://www.silpa-mag.com/culture/article_23799 [2 ธันวาคม 2561].
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2564) **เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง**. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย จังหวัดลำพูน. <http://www.virtualmuseum.finearts.go.th/hariphunchai/index.php/th/hilight/47เศียรพระพุทธรูปทรงเครื่อง.html>. [20 ตุลาคม 2564].
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2554). “ประวัติศาสตร์ศิลปะไทยสำหรับบุคคลทั่วไป. **เอกสารประกอบการอบรม**. (อัดสำเนา). ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ.
- สงวน รอดบุญ. (2529). **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.
- สมัย สุทธิธรรม. (2542). **เมืองโบราณคูบัว**. กรุงเทพมหานคร : เลิฟแอนด์ลิฟเพรสจำกัด.
- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่มที่ 29. (2564). **พระพุทธรูปในศิลปะไทยสมัยต่าง ๆ**. ออนไลน์: แหล่งข้อมูล <https://saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=29&chap=2&page=t29-2-infodetail04.html> [26 ตุลาคม 2564].
- สุภัทรรติศ ดิศกุล. (2510). **ศิลปะสมัยลพบุรี**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สุภัทรรติศ ดิศกุล, ศ.มจ. (2550). **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร : มติชน.
- สันติ เล็กสุขุม. (2534). **ศิลปะเชียงแสน (ศิลปะล้านนา) และศิลปะสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- หลวงบุรีบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์). (2486). **พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย**. พระนคร: ศิลปากร.